

PAPER DETAILS

TITLE: CEMRE DÜSMESİYLE İLGİLİ İNANÇ VE UYGULAMALAR

AUTHORS: Zehra HAMARAT

PAGES: 165-200

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/595506>

CEMRE DÜŞMESİYLE İLGİLİ İNANÇ VE UYGULAMALAR

Zehra HAMARAT*

ÖZET: Baharın yaklaştığını dolayısıyla yeniden üretimi müjdeleyen cemrenin değişik kültürlerde hangi anlamlara geldiği, ne zaman düştüğü ya da yükseldiği, düştüğü ya da yükseldiği söylenen yerler, cemre ile arasında ilgi kurulan unsurların neler olduğu, cemrenin özellikle Türkiye Türkleri arasında meydana getirmiş olduğu inanç ve uygulamalar bu çalışmada üzerinde durulan konulardır. Türk kültürü ile beraber Arap, Fars, Moğol, Grek vb. pek çok kültürde rastlanan cemre inancı insan yaşamını önemli ölçüde etkilemiş, davranış kalıpları meydana getirmiştir. Araştırılması Türk kültür tarihine katkı sağlayacak bu inançla ilgili Türkiye’de pek fazla çalışma yapılmamış, yapılan çalışmalar da genelde birbirini tekrar etmiştir.

Anahtar Kelimeler: cemre, halk takvimi, ısınma, ayın menzilleri, anasır-ı erbaa.

BELIEF AND PRACTICES ABOUT THE FALL OF CEMRE

ABSTRACT: This study focuses on the issues of Cemre which accordingly means coming of spring and heralds reproduction, and what the meanings of Cemre are and how they vary according to different cultures; when Cemre rises and falls; the places known where it rises and falls; what the components are related to cemre; and the beliefs and practices which especially occurred among the Turks of Turkey. The belief of Cemre, which is very common in Turkish culture and also among the Arabs, The Persians, The Mongols, and the Greeks and in many other cultures, has influenced the human life and formed different behavioural patterns. There is not much done about the belief of Cemre which would contribute to the history of Turkish Culture; on the other hand, the studies brought up until now is generally a repetition of previous researches.

Key Words: cemre, folk calendar, warming, stages of month, four elements

Giriş: İnsanlar tarih boyunca doğayı gözlemlemiş, doğada belli aralıklarla gerçekleşen iklim olaylarından yola çıkarak, temel uğraşlarının, yaşam şekillerinin, sosyal hayatlarının da etkisiyle doğal takvimler meydana getirmişlerdir. Hayatı kolaylaştırmak, değerlendirmek ve çeşitli işleri düzenlemek için meydana getirilmiş olan bu doğal takvimler uzun süren tecrübelerin ürünüdür. Hayvancılığa ve tarıma bağlı toplumlarda baharın gelmesi ayrı bir anlam ifade etmiş, hayat yeniden canlanmış, üretim başlamış, koç katımı, ekim, hasat gibi dönemler çeşitli törenlerle kutlanmış, çeşitli inanç ve uygulamalar meydana gelmiştir.

İsa’nın doğumu temel alınarak oluşturulan, dini bir yanı bulunan miladi takvimde yılbaşının ocak ayıyla başlamasının bilindiği kadarıyla iklimsel, mevsimsel olaylarla ya da tabiat olaylarıyla herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır¹. Ancak halk arasında bir inanç ve uygulama meydana

* Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. hamarat.zehra@hotmail.com

¹ Türkler arasında önceleri kanun-ı sani olarak adlandırılan bu ay daha sonra Arapça kanun kelimesinin Türkçeleştirilmesiyle ocak şeklinde adlandırılmıştır. Resuhi Baykara’nın

getirmiş olan cemre ile Nevruz, Hıdrellez gibi sayılı günler tabiattaki değişimlere, iklim ve mevsim değişimlerine göre oluşturulmuştur. Bu sayılı günler insanların tabiat ile olan bağı; doğal, coğrafi ve iklimsel şartların toplumlar üzerindeki etkisini bize gösterirken zamanla takvimlerin tabiat ile olan bağı zayıflamış, aydınlanma, sanayileşme ile birlikte ise toplumlar birbirleriyle bütünleşmiş, ilişkilerini daha kolay yürütebilmek için genellikle ortak bir takvim kullanmaya başlamışlardır.

Toplumların yaşayışı ile takvimleri de paralellik göstermektedir. Türkler atlı göçebe hayatı yaşadıkları dönemde hayvana bağlı idi. Hayvan gerek süsleme, giyim kuşam gerekse yeme içme gibi Türklerin hayatının pek çok alanında etkisini hissettirmekteydi. Hayvan, hayatlarını devam ettirebilmek için Türklerde birinci derece öneme sahipti. Bu nedenle takvimleri de buna göre şekillenmiş ve Türkler on iki hayvanlı Türk takvimini meydana getirmişlerdir. Zamanla hayvancılığa bağlı bozkır hayatından tarıma bağlı yerleşik hayata geçmeleri ile beraber halk takvimi de artık tarımla bağlantılı olmaya başlamıştır. İnsanlar bu defa tarımsal üretimi temel alarak doğayı gözlemlemiş ve takvimleri buna göre şekillenmiştir. Halk takviminde yer alan cemre olayı da ekonomisi hayvana ve tarıma bağlı toplumlarda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Arap, Fars ve Türklerde karşımıza çıkan cemrenin Moğol, Çin ve Greklerde de olduğu belirtilmektedir. Havanın ısınmasına bağlı olarak meydana getirilen bu inancı çeşitli toplumlar kendi kültürlerinden ve değerlerinden bir şeyler katarak zenginleştirmişlerdir.

Ayrıca cemre olayına benzer olarak Kadioğlu'nun naklettiğine göre ABD'de de *ocak erimesi* bulunmaktadır. ABD'nin kuzeydoğusunda ocak ayının son haftalarında her yıl tekrarlanan *ocak erimesi* don olayının sona ermesini, kar veya buzun erimesini ifade etmektedir. Meteorolojistler cemre ve ocak erimesi gibi belli zaman aralıklarıyla tekrar eden hava oluşumlarını gözlemleyip bunları takvimleştirmeye çalışmışlardır². Bu ise bize insanların hâlâ doğayla olan bağı koparmadığını göstermektedir.

verdiği bilgiye göre kanun-ı saninin Latince si Jamarius'tur. Romulus'un takviminde olmayan bu ayı imparator Numa senenin başına koymuştur. (Resuhi Baykara, "Takvim Yılları ve Ay Adları", *Tarih Dünyası*, c. 2, S. 20, Şubat 1951, s. 848.) *Takvim-i Ebuzziya*'da belirtildiğine göre bu ay ismini, eski İtalyalıların ilahlarından Yanus'un [Jamus] isminden almıştır. Yüzünün bir tarafı ihtiyar diğer tarafı genç olarak tasvir edilen bu ilahın yüzünün bir tarafı maziye diğer tarafı ise istikbale bakmaktadır. Eskiden her şeyin başlangıcı bu ilaha adandığı için senenin ilk ayı da kendisine tahsis edilmiştir. (*Rebi-i Marifet 1302 Sene-i Kameriyesine Müsadif 1263 Sene-i Şemsiyesi İçin Takvim-i Ebuzziya Beşinci Sene*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniyye 1302, s. 48.)

² Mikdat Kadioğlu, *Bildiğiniz Havaaların Sonu Küresel İklim Değişimi ve Türkiye*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 47.

1. Cemrenin Kelime Anlamı: Arapça bir kelime olan *cemrenin* uzak veya yakın manasıyla ilgili çeşitli kaynaklarda pek çok bilgi bulunmaktadır. Konuyla ilgili olan bilgilerden bazıları şunlardır:

Cemre cimin üstünle okunması ve mimin sükûnu ile *bir tane ateş koru* anlamında kullanılan bir kelimedir. Cemre için *köz* tabiri de kullanılmaktadır. *Yanan ateş* manasında cem-i cinsi cemrdir. Kelimenin çoğul kalıbı cemerât ve cimin esreli okunmasıyla cimar şeklindedir. Mütercim Asım'ın naklettiğine göre bin nefer süvari için de cemre tabiri kullanılmaktadır. Burada cemre tabirinin kullanılmasının sebebi ya süvarilerin düşmanı ateş gibi suzan etmesi dolayısıyladır ya da cemre burada süvarinin çokluğundan dolayı cemiyet manasındadır³.

Yukarıda da görüldüğü gibi cemrenin ilk anlamı ateş koru⁴, yanmış kömür parçası, kor⁵, kıvılcım⁶, yükselen ateş, kor alev⁷, kor halindeki ateş, közdür⁸.

Şubatta havada, suda, toprakta meydana gelen hararetlerden her biri için de cemre tabiri kullanılmaktadır⁹. Cemre hararet olarak kullanılmasının yanı sıra kışın sonunda şubat ayında peyda olan buhara da cemre denilmektedir. Bu hararet ve buharın üç defa yerden *heyecan ettiği*; şubatın ilk haftasında havada, ikinci haftasında suda, üçüncü haftasında arzda vuku bulduğu belirtilir¹⁰. Cemrenin zeminden heyecan ettiğine dair bilgiler *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nde de *Burhân-ı Katı*'dan nakledilmektedir. *Burhân-ı Katı*'da verilen bilgilere göre kışın sonunda şubat ayında üç defa yerden *heyecan eden* buhar ve hararete cemre denir. Şubatın ilk haftasında ilk cemre kalkar ve zemine hararet gelir. İkinci haftasında kalktığında suda hararet meydana gelir, üçüncü haftasında dalgalandığında ise ağaç ve

³ Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabadi, *Kamus Tercümesi*, trc. Mütercim Asım Efendi, c. 1, y.y., y.y. 1272, s. 801.

⁴ Muallim Naci, *Lügat-ı Naci*, Asır Matbaası, [İstanbul] [1322], s. 323.

⁵ Ali Seydi, *Resimli Kamus-i Osmani*, c. 1, Matbaa ve Kütüphane-i Cihan, Dârülhilâfetilaliyye 1330, s. 347.

⁶ Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, haz. Prof. Dr. Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 576.

⁷ Rıza Abdullahî, "Cemre (2)", *Danışname-i Cihan-ı İslam*, zir-i nazar Gulamali Haddad Adil, c. 10, Bunyad-ı Dairetü'l-Maarif-i İslami, Encyclopaedia Islamica Foundation, Tahran 1385hş., s. 665. [*Farsça ve Arapça eserlerdeki bilgilerin çevirisi araştırmacı yazar Ertuğrul Ertekin ve kısmen de Mehdi Birdal tarafından yapılmıştır.*]

⁸ Yaşar Çağbayır, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük (a-den)*, c. 1, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 774.

⁹ Muallim Naci, *a.g.e.*, s. 323.

¹⁰ Ebüzziya Tefik, *Lügat-ı Ebüzziya*, c. 1, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniye 1306, s. 391.

bitkilerde etkisi görülür¹¹. Eski zeamet sahiplerine göre ise cemre, şubatta birer hafta ara ile semadan havaya, suya, toprağa düşen üç böcektir ve hararet de bunlardan etrafa yayılmaktadır. İlk cemre şubatın ilk haftasında havaya düşen cemre; ikinci cemre şubatın ikinci haftasında suya düşen cemre; üçüncü cemre şubatın üçüncü haftasında toprağa düşen cemredir¹². Cemre sıcaklık olarak tanımlandığı gibi sıcaklığın yükselişi olarak da tanımlanmaktadır. Buna göre bahardan az önce, ilkin havada, sonra suda ve en son da toprakta meydana geldiği sanılan sıcaklık yükselişine cemre denilmektedir¹³. Cemre, bahar mevsiminde ortalığın ısınması¹⁴, şubat sonu ve mart başında birer hafta ara ile havaya, suya ve toprağa düşerek sıcaklığın yükselmesine sebep olduğu kabul edilen ısıtıcı kuvvet¹⁵, ilkbaharda 19 Şubat ile 6 Mart tarihleri arasında birer hafta arayla havaya, suya ve toprağa düştüğüne inanılan ısıtıcı kuvvet veya tabiatda ısının yükselmesi¹⁶, yeryüzünün harareti ve ısı¹⁷ şeklinde de tanımlanmaktadır.

Cemrenin bu anlamları dışında küçük çakıl taşı anlamı da bulunmaktadır. Hacda birbirinin ardınca üç defa cimar, yani küçük taşlar atılır. Bunlara *cemre-i ula*, *cemre-i vusta* ve *cemretü'l ukba* denir¹⁸. Hac sırasında hacıların Mina'da şeytanı taşlamaları, bu maksatla atılan çakıl taşı¹⁹, Müslüman hacıların hac sırasında Mina vadisinde attığı taşlardan meydana gelen yığınların adı²⁰ da yine cemredir.

Karakabarcık denilen iltihaplı bir yara, ateş göynüğü, yanıkara için de cemre kelimesi kullanılmaktadır²¹. Burada cemrenin *ateş*, *ısı* ile bağlantılı olarak bir hastalığın adlandırılmasında da kullanıldığını görmekteyiz.

1.1. Cemre Nedir?: Yukarıda sözlük ve ansiklopedilerden alınan bilgilerde dikkat çeken husus cemrenin ne olduğu ile ilgili fikirlerdir. Cemre şubatta havaya, suya, toprağa arız olan hararetlerden her biri, şubatta meydana gelen ve üç defa zeminden heyecan eden buhar ve hararet; hava, su

¹¹ Mehmet Zeki Pakalın, "Cemre", *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, c. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 277.

¹² Ali Seydi, *a.g.e.*, s. 347.

¹³ *Türkçe Sözlük*, haz. Mehmet Ali Ağakay, 4. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1966, s. 137.

¹⁴ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 576.

¹⁵ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. 1 A-G, 2. bs., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006, s. 470.

¹⁶ Yaşar Çağbayır, *a.g.e.*, s. 774.

¹⁷ Rıza Abdullahî, *a.g.m.*, s. 665.

¹⁸ Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabadi, *a.g.e.*, s. 802.

¹⁹ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 470.

²⁰ Yaşar Çağbayır, *a.g.e.*, s. 774.

²¹ *Aynı yer.*

ve toprakta meydana gelen sıcaklık yükselişi; havaya, suya, toprağa düşerek bunların ısınmalarına sebep olan ısıtıcı kuvvet; havaya, suya, toprağa semadan düşen ve bunları ısıtan böcek; baharda ortalığın ısınması olarak düşünülmekte ve tanımlanmaktadır.

Bazı araştırmacılar tarafından çeşitli yörelerden yapılmış olan derlemelerde de kaynak kişilerin cemrenin ne olduğu ile ilgili çeşitli inançlara sahip olduğu görülmektedir. Rize halkı cemrenin *yuva gibi bir şey* olduğuna ve o yuvadan siyah canlı bir şeylerin (akakopali) çıkıp etrafa yayıldığına inanmaktadır. Bu şekilde yuvadan siyah canlı şeylerin etrafa yayılması cemrelerin düştüğü anlamına gelmektedir²².

Uşak yöresindeki yaşlılar ise cemrenin suda göründüğünü söylerken gençler yaşlıların gördüğü şeyin cemre değil kurbağa yumurtası olduğunu belirtmektedir. Yaşlıların söylediğine göre cemre suya düşünce *kara kara zincir gibi* görünür; kimilerine göre suya düşen bu şey bir *böcektir*. Cemre suya düşünce suyun içinde kurbağa boku olur, sonra içinde kara renkli olan ve böceğe benzeyen bir şeyler oluşur. Kara böcekler Arap balığı, Arap balığı da kurbağa olur. *Ona cemre boku denir ve vırr diye ötünce cemre ötüyor* derler. Bu yöredeki başka bir inanişaya göre ise cemre suya düşer, kurbağa gibi olur, sonra da ondan balık meydana gelir. Yöre halkının kimi ise cemrenin ip yumağı gibi olduğunu, her yanında gözünün bulunduğunu belirtir. Suyu düşen cemre suyun durgun yerlerinde bulunur, haşhaş tanesi, karıncanın kafası gibi böceği olur²³.

İçel Sarıkeçilileri de benzer şekilde cemrenin suların içinde bulunan, kat kat ve bağırsak şeklinde olan, aralarında siyah böcekleri bulunan *kara böcü* olduğunu söylemekte ve cemrelerin düştüğünü anlamak için gölet ve pınarları kontrol etmektedirler²⁴.

Sözlük ve ansiklopedilerden alınan bilgilerde, dikkat çeken husus soyut bir kavram, ısı, ısıtıcı kuvvet olan cemrenin çoğunlukla çakıl taşı vasıtasıyla somutlaştırılmasıdır. Ancak gerek Ali Seydi'nin verdiği bilgide gerekse bazı araştırmacılar tarafından çeşitli yörelerden yapılmış derlemelerde bu somutlaştırmanın böcek ve böceğe benzer şeyler, yuva gibi bir şey, kara kara

²² Solmaz Karabaşa, "Rize Halk Takvimi ve Meteorolojisi Üzerine Bir Değerlendirme", *II. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri 16-18 Aralık 1998 Ankara*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 288.

²³ Gürbüz Erginer, *Uşak Halk Takvimi Halk Meteorolojisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1984, s. 59-61.

²⁴ Emine Başuğur, "İçel Yöresinde Yaşayan Sarıkeçililerin Takvim ve Meteorolojisinden Bir Kesit", *I. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri 22-23 Aralık 1994 Ankara*, c. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 145.

zincir gibi bir şey, Arap balığı, kurbağa, içinde böceği olan ip yumağı gibi bir şey ve kara böcü vasıtasıyla yapıldığı da görülmektedir.

2. Cemre İnanişının Kaynağı: Cemre inanişının kaynağı, cemrenin nasıl bir olay olduğu, semadan mı düştüğü yoksa yerin altından mı üfürüldüğü, yıldızların veya ayın menzillerinin doğup batmasıyla, güneşin hareketiyle ya da yerin batını ile ilişkisinin ne olduğu vb. hakkında özellikle Arapça veya Farsça olan eski eserlerde önemli bilgiler bulunmaktadır. Bunun dışında Türkçe kaynaklarda da bu kaynaklardaki bilgilere benzer bilgiler çok az da olsa mevcuttur.

2.1. Cemre İnanişi ile İlgili Rivayetler: Bugün Türkiye’de halk arasında hâlâ yaygın olan cemre inanişının kaynağı ile ilgili çeşitli eserlerde pek çok rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerle ilgili görebildiğimiz en eski kaynak Kazvini’ye (1202-1283) aittir.

Rıza Abdullahî, Kazvini’nin cemrelerin günlük yaşama etkileri hakkında bilgi verdiğini, Molla Muzaffer Gonabadi’nin *Şerh-i Bist Bab der Marifet-i Takvim* adlı eserinin bir müstensihinin, bu eserin bazı elyazması ve matbu nüshalarında Kazvini’nin verdiği bilgileri bazı eklemelerle birlikte derkenar ettiğini belirtmektedir²⁵.

Gonabadi’nin şerhinde Kazvini’nin verdiği bilgiler şu şekilde kaydedilmektedir: *Acâibu’l-Mahlûkât* kitabında zikrolunduğuna göre bazı soğuk memleketlerde çiftçiler ve köylüler kış aylarında hayvanlarıyla birlikte içlerinde yaşadıkları üç ev inşa ederlermiş²⁶. Rıza Abdullahî’nin naklettiğine göre ise bu evlerin her birinin duvarı bir diğerini çevreleyecek şekilde iç içe olurmuş²⁷. Soğuğa daha dayanıklı olan hayvanlarını birinci eve, soğuktan en fazla etkilenenlerini ise üçüncü eve yerleştirirlermiş. Soğuğa dayanıklılıkta orta derecede olanları da ikinci eve koyarlarmış. Bu üç evin her birinin arasında bir bölme yaparlarmış. Soğuklar şiddetlendiğinde çocuklarıyla birlikte üçüncü eve yerleşirlermiş. Bu evlerde daima ateş yanarmış. Birinci cemre düştüğünde üçüncü evin ateşini söndürüp hayvanlarıyla birlikte ikinci eve taşınır ve ikinci evdeki hayvanları birinci eve yerleştirir, birinci evdeki hayvanları otlağa gönderirlermiş. Şubat ayının on dördünde ikinci cemre düştüğünde aynı şekilde birinci eve taşınırlar ve ikinci evin ateşini söndürürlermiş. Şubat’ın yirmi birinde üçüncü cemre

²⁵ Rıza Abdullahî, *a.g.m.*, s. 667.

²⁶ Muzaffer b. Muhammed Kasım Gonabadi, *Şerh-i Bist Bab- Molla Muzaffer (aleyhi’r-rahme ve’l-gufran) der Marifet-i Takvim*, Millet Kütüphanesi, A[li].E[miri]. Farsça, nr.: 202, s. 131.

²⁷ Rıza Abdullahî, *a.g.m.*, s. 667.

düşünce evin ateşini söndürüp kendileri dışarı çıkar ve bütün hayvanlarını da dışarıya, otlağa gönderirlermiş²⁸.

Gonabadi'nin şerhinin derkenarında ayrıca cemre hakkında farklı bir rivayet de yer almaktadır. Buna göre Hâkânî'nin *Divanı*'nı şerh eden ve muhakkiklerin efendisi olarak nitelendirilen Emir Gıyaseddin Mansur Şirazi'nin (1462-1542) naklettiğine göre kış geldiğinde yılan ağzına üç çakıl taşı alır, yerin altına iner ve kendini onunla beslermiş. Birinci cemre düştüğünde çakıl taşının birini ağzından çıkarır, ikincisinde öbür taşı çıkarır ve üçüncüsünde de geri kalan taşı atarak dışarı çıkarmış²⁹.

Ahmed Rasim de *Bulugü'l-Ereb* adlı kitabın üçüncü cildinden cemre inanişinin kaynağını konu alan bölümü çevirmiştir³⁰. Ancak bu çeviri *Bulugü'l-Ereb*'de verilen bilgilerden birtakım farklılıklar göstermektedir. Ahmed Rasim'in çevirisinde, Çin kavmi olarak yer verdiği kavim *Bulugü'l-Ereb*'de Çin değil Moğol kavmi olarak geçmektedir. Kavmin adı Ahmed Rasim tarafından Çin kavmi olarak çevrilmiş, daha sonra bu çeviri asıl kaynağa bakma ihtiyacı hissedilmeden, Türkiye'de cemre konusu ile ilgili yapılan çeşitli araştırmalarda bazı araştırmacılar tarafından aynı şekilde nakledilmiş; böylece yapılan yanlış çeviri bugüne kadar, görebildiğimiz kadarıyla, herhangi bir düzeltme yapılmaksızın devam ettirilmiştir.

Bulugü'l-Ereb adlı kitabında Mahmud Alusi *Cemreler ve Düşüşleri, Yıldız mıdır, Değil midir?* başlıklı bölümde gerçekten uzak olduğunu düşündüğü iki rivayete yer vermektedir. Buna göre yıldızlar hakkında bilgi verenlerin naklettiği ilk ilgili rivayet şudur: Bazı Araplar soğuk şiddetlendiği zamanlarda deve, sığır, koyun gibi hayvanlarıyla beraber dağlarda bulunan geniş mağaralara girerlerdi. Mağaralarda kendileri için ayrı, koyunları için ayrı, sığır gibi büyük hayvanları için de ayrı yerler tayin ederlerdi. Soğuğun şiddetini kırmak için her bir yere ayrı bir ateş yakarlardı. Kış sonuna doğru soğuğun azaldığını hissettikçe üç ateşi sırayla söndürürlerdi. Bu şekilde ateşi söndürmeye *sukut-ı cemerât* derler ve her bir ateşin sönmesine de *sukut-ı cemre* adını verirlerdi³¹.

Mahmud Alusi'nin verdiği bu bilginin benzerine İsmet Konur'un cemreyi konu alan bir makalesinde de rastlamaktayız. Buna göre göçebe olarak yaşayan ve mevsimlere göre yer değiştiren eski Arap kabileleri kış soğuklarının çok şiddetli olduğu zamanlarda kabileye ait bütün ailelerin

²⁸ Muzaffar b. Muhammed Kasım Gonabadî, *a.g.e.*, s. 131.

²⁹ *A.e.*

³⁰ Bu çeviriye şu eserde de yer verilmiştir: Mahmud Ragıb, *Nevsal-i Ragıb*, Karabet Matbaası, Dersaadet 1324, s. 195-196.

³¹ Es-Seyyid Mahmud Şükri el-Alusi, *Bulugü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, tsh. Muhammed Behcet Eseri, c. 3, el-Mektebü'l-Ehliyye, 1925/1343, s. 245.

çadırlarını birinden diğerine geçilebilecek şekilde birbirine sıkıca raptederdi. Bu şekilde yüzlerce çadırdan oluşan uzun tek bir çadır meydana gelmiş olurdu. Bu uzun çadırın yalnız iki tarafında iki kapı bulunur, buralardan giriş ve çıkışlar sağlanırdı. Üç bölmeye ayrılmış olan bu uzun çadırın kapılarından birine yakın yere büyükbaş hayvanlar için bir bölme hazırlanırdı. Ortaya küçükbaş hayvanlar, diğer kapı tarafına da insanlar yerleştirilirdi. Bu bölmelerin her birinin ortasında ateş yakılır, insanlar ve hayvanlar bu şekilde ısınırdı. Bu üç ateş bütün bir kış yanardı. Bahar geldiğinde ateşlerin her biri belli günlerde söndürülürdü. Arapların cemre düştü demesindeki maksat artık ateşe gerek kalmadı, yanan ateşler söndürüldü manasındadır. Sırayla ateşlerin hepsi söndükten sonra çadırlar da ayrılır ve aileler çadırlarını alıp ayrı ayrı çadırlar kurarlardı³².

Bulugü'l-Ereb'de yer alan ikinci rivayete göre ise Moğol kralları ve o memleketlerde yerleşen bazı krallar soğuk şiddetlendiği zaman meclislerinde üç tütsü yakarlardı. Soğuğun şiddetinin kırıldığını hissettikçe birer birer o tütsüleri kaldırırlardı. Bu işi de cemrelerin düşmesi diye ifade etmişlerdi³³.

Bulugü'l-Ereb yazarı bu rivayetler dışında insanlar arasında cemrelerin düşmesi ifadesinin yaygın olarak soğuğun şiddetinin su, hava ve toprakta kırılmasından kinaye olarak kullanıldığını belirtir. O, bu inanışın Moğol değil de Arap inanışı olduğunu düşünmektedir. Çünkü sukut-ı cemerât tabiri Arapça olup Moğol milletinin inanışlarının da eskiden Araplar tarafından bilinmediğini ifade etmektedir³⁴.

İsmet Konur da benzer bir ifadeyle cemre inanışının Araplara ait olduğunu belirtmekte ve bu inanışın kimi milletlerle beraber Türklere de geçtiğini ifade etmektedir. Ona göre aynı Araplarda olduğu gibi komşu milletler de şubat ayının belli günleri geldiğinde cemre düştü demeye başlamışlardır³⁵.

Yukarıdaki rivayetlerde cemre inanışının kaynağı genellikle, insanların günlük yaşamlarındaki bir ihtiyaca binaen ortaya koydukları bir uygulama olarak görülmektedir. Kışın soğuk geçtiği zamanlarda insanlar kendilerini ve hayvanlarını ısıtabilmek için ya mağaraya ya iç içe yaptıkları özel evlerine ya da yan yana dizdikleri çadırlarına girmektedirler. Büyükbaş hayvanları, kendileri, küçükbaş hayvanları için ayrı yerler hazırlayıp buralarda üç ayrı ateş yakmaları ve havaların ısınmasıyla beraber bu üç ateşi sırayla söndürmelerinin sukut-ı cemerât tabirinin ortaya çıkmasında etkili olduğu

³² İsmet Konur, "Cemreler", *İnanç*, S. 23-24-25, Şubat 1939, s. 18-19.

³³ Es-Seyyid Mahmud Şükri el-Alusi, *a.g.e.*, s. 245.

³⁴ Aynı yer.

³⁵ İsmet Konur, *a.g.m.*, s. 19.

düşünülmektedir. Sukut-ı cemerât tabiri burada ateşin sönmesi; yani var olan bir şeyin yok olması durumu için kullanılırken halk arasında sukut-ı cemerât olmayan bir şeyin, ısının ortaya çıkması, varlık kazanması durumu için kullanılmaktadır. Sukut-ı cemerât tabirinin rivayetlerdeki ve halk arasındaki kullanımında yer alan bu zıtlık dikkat çekmektedir.

Ayrıca rivayetlerin hemen hepsinde sukut-ı cemerât yani *cemrelerin düşmesi* inancı yer almakla birlikte Gonabadi'nin eserinin derkenarında yılanın ağzına üç çakıl taşı alıp *yerin altına* inmesi *cemrenin yerin altından üflendiği* inancısını çağrıştırmaktadır.

2.2. Cemrenin Gök Cisimleri ve Yerin Batını ile İlgisi: Rıza Abdullahî, cemre hakkında bilgi veren kadim eserlerde yer alan cemrenin *üflenmesi*, *düşmesi*, *inmesi* ve *doğması* gibi deyimlerin İranlıların ve Arapların, dünyanın oluşumu ve iklimde meydana gelen değişikliklerin nedenlerine dair tasavvurlarını bize gösterdiğini belirtmektedir³⁶. Cemre hakkında bilgi veren eserlerin kiminde cemrenin düştüğü belirtilip ayın menzilleri, bazı yıldızların doğup batması, güneşin hareketi arasında bağlantı kurulurken kimi eserlerde de cemrenin yerin batnından üfürüldüğü belirtilmiştir.

2.2.1 Cemreler Düşer mi?: Uluğ Bey'in (1393-1449) eserine yazdığı şerhinde farklı kavimlerdeki cemre inancına değinen Abdulali el-Bircendî (?-1527/28?) *cemrenin düştüğüne* dair bir inancı nakletmektedir. Buna göre Bircendî'nin bahsettiği bir kavim şubatın yedi, on dört ve yirmi birinde üç tane cemrenin *yukarıdan aşağıya indiğine* inanmaktadır³⁷. Cemrelerin üç taneden fazla olmadığını belirten Uluğ Bey de *cemrelerin sukut ettiğini* ifade etmektedir³⁸.

Cemrelerin düştüğünü nakleden bir diğer âlim de Şahmerdan b. Ebi'l Hayr'dır. Şahmerdan her yıl *gökyüzünden üç cemre düştüğünün* söylendiğini belirtmektedir³⁹.

Rıza Abdullahî de ayın menzillerinin düşmesi olayını bazı İranlı müneccimlerin her yıl *gökten üç cemrenin aşağı indiği* şeklinde açıkladıklarını belirtmektedir⁴⁰. Türkçe sözlük, ansiklopedi, makale ve derlemelerde verilen bilgilere bakarak söylersek Türkiye Türkleri arasında da genellikle cemrenin düştüğü inancı yaygındır.

³⁶ Rıza Abdullahî, *a.g.m.*, s. 665.

³⁷ Abdulali el-Bircendî, *Hallu'z-Zici'l-Cedidi'l-Sultanî*, Süleymaniye (Hamidiye) Kütüphanesi, nr. 840, vr. 50a.

³⁸ Uluğ Bey, *Zic-i Sultan*, Süleymaniye (Ayasofya) Kütüphanesi, nr. 2693, vr. 12a.

³⁹ Şahmerdan b. Ebi'l-Hayr Razi, *Ravzatü'l-Müneccimîn*, nşr. Celil İhvan Zencanî, Merkez-i Neşr-i Nüsah-i Hattî, Tahran ş. 1368, s. 44.

⁴⁰ Rıza Abdullahî, *a.g.m.*, s. 666.

2.2.1.1. Cemre ve Ayın Menzilleri: Rıza Abdullahî'nin belirttiğine göre eski İran ve avam Arapları içindeki inanışa göre kış mevsiminin üç gününde abuhavada birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Cemrenin anlamı ve mısdağları⁴¹ hakkında farklı görüşler ileri sürülmekle beraber bu görüşlerin geneli; şemsi yılda cemre adı verilen günlerde suyun ve havanın ısı değişimi, bu günlerin gecelerinde Ay'ın menzillerinin düşmesi ve doğması üzerine temellendirilmiştir⁴².

İranlılar ve Araplar gibi bazı milletlerin halk inançlarına göre Ay menzillerinin tuluu ve gurubu yılın belli zamanlarında rüzgâr, yağış, kuraklık, rutubet, sıcaklık ve soğukluk gibi hava olaylarını beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda eski Araplar birinci cemrede Ay'ın cebhe adı verilen onuncu menzilin düşüşüne inanırlardı. Birinci cemreden yedi gün sonra ise on dört şubatta ikinci veya orta cemre vuku bulur ve bu günde zübre denilen on birinci menzil düşerdi. Yirmi bir şubatta ise ayın surfe adı verilen on ikinci menzili sukut eder ki bu da üçüncü cemreye denk düşerdi. Üçüncü cemreye kübra veya mehter yani büyük cemre de denilmiştir⁴³.

Cemre inanışına değinen âlimlerden Abdulali el- Bircendî de Arapların cemre günlerinde ortaya çıkan etkilerin kaynağını Ay'ın menzillerinin sukutuna bağladıklarını belirtmektedir⁴⁴.

Takıyüddin Farisi de Araplara göre cemrelerin düşmesinin anlamının ayın menzillerinin düşmesi olduğunu ifade eder. Buna göre yedi şubatta ilk cemre düşer, buhar yere dökülür ve yeri ısıtır. Birinci cemrenin derecesi ayın menzillerinden cebhenin düşüşüdür. On dört şubatta ikinci cemre düşer ve su ısınır. Ayrıca ikinci cemrenin derecesi zührenin derecesidir. Yirmi bir şubatta üçüncü cemre düşer, ağaçlar ve bitkiler ısınır ve su onların damarlarında dolaşır. Üçüncü cemrenin derecesi de surfenin düşüşüdür⁴⁵.

Dehhuda da benzer şekilde Araplar arasında cemrenin düşmesinden maksadın ayın menzillerinin düşmesi olduğunu; şubatın yedisinde cebhe, on dördünde zübre, yirmi birinde surfenin düşüşünü; bu düşüşlerin ise şöyle bir etki yaptığını belirtir: birinci düşüşte toprak, ikincisinde su, üçüncüsünde ise bitkiler ısınır⁴⁶.

⁴¹ mısdağ: bir şeyin doğru olduğunu ıspat eden şey, ölçüt.

⁴² Rıza Abdullahî, *a.g.m.*, s. 665.

⁴³ *A.e.*, s. 666.

⁴⁴ Abdulali el-Bircendî, *a.g.e.*, vr. 50a.

⁴⁵ Muhammed bin Muhammed Takıyüddin Farisi, "Hallut Takvim", nşr. Taki Bineş, *Ferheng-i İran Zemin*, c. 17, ş. 1349, s. 64.

⁴⁶ Ali Ekber Dehhuda, *Lugatname*, c.10 2. kısım, Tahran hş. 1343, s. 101.

Her bir cemre arasında yedi gün olduğunu ifade eden Şahmerdan da cemreleri ayın menzillerinin sukutuna bağlamaktadır. Yedi şubatta birinci cemrenin vuku bulmasıyla beraber ayın menzillerinden cebhe sukut eder. Şubattan ondört gün geçince ikinci cemrede ayın menzillerinden zübde sukut eder. Şubatın yirmi birinde vuku bulan üçüncü cemrede ise ayın menzillerinden surfe sukut eder⁴⁷.

Cemrenin kaynağını ayın menzillerine bağlayan Bîrûnî (973-1061) ise cemre günlerinde Ay'ın menzillerinden bazılarının tulu ettiğinin söylendiğini belirtir⁴⁸. Başka bir eserinde ise Arapların, bu günlerde Ay'ın menzilinın yıldızlarından bazı yıldızların sukut ettiğine inandığını ifade eder⁴⁹. Bîrûnî'nin verdiği bu bilgi eserinin başka bir çevirisinde şu şekilde geçmektedir: Arapların söylediğine göre ise bu günlerde ayın menzillerindeki yıldızlardan meteorlar düşer⁵⁰.

Cemre günlerinde toprakta, suda ve ağaçlarda meydana gelen tesirin kaynağının Araplara göre ayın menzillerinin sukutu olduğunu belirten Gonabadi bu sukutun cemre günlerinde vuku bulduğunu ifade eder⁵¹.

Cemre olayı ile ayın menzilleri arasında ilişki kurulmasının yanı sıra bir metinde *cemre düşmesi* olayına doğrudan ayın menzillerinin adının verildiğine dair bilgi de bulunmaktadır.

Buna göre şubatın yedisinde birinci cemre düşer ve buna cebhe adı verilir. On dördünde ikinci cemre düşer ve buna da zübde denir. Yirmi birinde düşen üçüncü cemreye ise surfe adı verilmektedir.⁵²

Yukarıda zikredilen kaynakların çoğunda cemre düşmesinden maksadın ayın menzillerinin tuluu veya gurubu olduğuna inananların genellikle Araplar olduğu belirtilmektedir.

⁴⁷ Şahmerdan b. Ebi'l – Hayr Razi, *a.g.e.*, s. 44.

⁴⁸ Ebu Reyhan Bîrûnî, *Tercume-i Âsârü'l- Bâkiyye*, trc.: Ekber Dana Sırışt, Kitabhane-i Hayyam, Tahran ş. 1321, s. 295.

⁴⁹ Ebu Reyhan Bîrûnî, *et-Tefhim li-Evâili Sinaati't-Tencim*, neşr.: Celaleddin Humaî, İntişarat-ı Babek, Tahran ş. 1362, s. 262.

⁵⁰ Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Bîrûnî, *The Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology, Kitâbü't-Tefhim li-Evaili Sinaati't-Tencim, Kitâb al-Tafhim li-Awa'il Sina'at al-Tanjim*, ed. Fuat Sezgin, translated by R. Ramsay Wright, TIP, Frankfurt am Main, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998, s. 183. (Islamic Mathematics and Astronomy, 29) Londra 1934'ten tıpkı basım.

⁵¹ Muzaffer b. Muhammed Kasım Gonabadî, *a.g.e.*, s. 131.

⁵² Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin Mesûdî, *Murucu'z-Zeheb*, çev. Ebu'l - Kâsım Pâyende, 3. bs., c. 1, Şirket-i İntişârât-ı İlmi ve Ferhengî, Tahran ş. 1365, s. 552.

2.2.1.2. Cemre ve Güneş'in Hareketi: Abdulali el-Bircendî cemrelerin sukutunun aslında Güneş'in seyriyle/hareketiyle irtibatlı olduğunu belirtir⁵³. Gonabadi'nin eserinde de cemrelerin kaynağının güneş olduğu belirtilmektedir⁵⁴.

Bîrûnî cemre günlerinde soğukun yerin batnından aşikâr olduğu görüşünün aksini savunanların Güneş'in cirminden dolayı hava soğukluğunun sıcaklığa dönüştüğünü ifade ettiklerini belirtir. Çünkü Güneş ışınları yaklaşılarak dünyaya dikey olarak düşmektedir. Kışın su kanallarının suyunun sıcak olması ile yazın soğuk olması meselesinin de bu konuyla ilgili olduğunu söyler. Ebi Bekr Muhammed b. Zekeriya er-Razî ile Ebi Bekr Hüseyin et-Temmâr'ın bu konuyu karşılıklı sorular sorarak tartıştıklarını belirtir⁵⁵.

2.2.1.3. Cemre ve Yıldızlar: *Bulugü'l Ereb* yazarı; belirttiğine göre cemre olayıyla ilgili bazı muhakkiklerin eserlerinden akla yatkın nakillerde bulunur; ancak ne bu eserlerin ne de yazarlarının adını verir. Buna göre cemreler üç yıldızdan ibarettir. Birincisi re'sü'l hayye yani yılanın başıdır ki, taraf yani kutup yıldızlarından bir yıldızdır. İkincisi zira-i Şamidir (Şam dirseği) ki, hena yani tepe yıldızlarındandır. Üçüncüsü kalbü'l esed (aslan kalbi) olup cephe yani alın yıldızlarından bir yıldızdır. Bu yıldızlar yandıkları ve renkleri kırmızıya meyyal olduğu için cemre diye isimlendirilmiştir; düşmeleri yani sukut etti denilmesi ise batmaya meyletmelerindendir. Re'sül hayye şubatın yedisinde seher vaktinde düşer yani batmaya meyleder ve suda ısınma meydana gelir. Aynı şekilde şubatın on dördünün seher vaktinde zıra-i Şami denilen yıldızın düşmesiyle de havada ısınma meydana gelir. Şubatın yirmi birinde seher vakti ise kalbü'l esed denilen yıldız düşer ve sıcaklığın eseri toprakta hissedilir. Bu suretle ilkinde cemeretü'l ma (su cemresi), ikincisine cemeretü'l hava (hava cemresi), üçüncüsüne de cemeretü't türab (toprak cemresi) denilmiştir. Mahmud Alusi'nin belirttiğine göre çoğunlukla takvimlerde sıralama önce su cemresinin, sonra toprak cemresinin en son da hava cemresinin düştüğü şeklindedir. Bazı takvimlerin tertibatında ise birinci cemrenin havaya, ikinci cemrenin suya, üçüncü cemrenin ise toprağa düştüğü belirtilir. Yazar düşme sırasındaki bu farklılıkların sıcaklık eserlerinin gözükmesindeki ihtilafa dayalı olduğunu belirtir⁵⁶.

⁵³ Abdulali el- Bircendî, *a.g.e.*, vr. 50a.

⁵⁴ Muzaffer b. Muhammed Kasım Gonabadi, *a.g.e.*, s. 131.

⁵⁵ Ebu Reyhan Bîrûnî, *a.g.e.*, ş. 1362, s. 262.

⁵⁶ Es-Seyyid Mahmud Şükri el-Alusi, *a.g.e.*, s. 245- 246.

2.2.2. Cemreler Yükselir mi?: Arapça ve Farsça eserlerde çeşitli kavimlerin cemrenin yerin altından yükseldiğine dair bir inanışa sahip olduğu belirtilirken Türkiye’de ise genellikle cemrenin düştüğü inanışı yaygındır. Ancak Ebüzziya’nın cemrenin zeminden heyecan etme ifadesi⁵⁷ bize cemrenin yükseldiği ile ilgili inancın da bulunduğunu göstermektedir.

2.2.2.1. Cemre ve Yerin Batnı: *Tefhim* adlı eserinde Grek ayları içinde kıştan sonra bahar zamanının yaklaştığı belli günlere cemre adının verildiğini belirten Bîrûnî, onların inancına göre bu günlerde dünyanın içinin ısınmaya başladığını ve etrafa buharın yayıldığını ifade eder⁵⁸. Cemre adlandırması üzerinde de duran Bîrûnî bunlara cemreler denilmesinin sebebinin bu günlerde soğğun, bu meseleye inananlara göre *yerin batnından aşikâr olması* olduğunu belirtir⁵⁹.

Bîrûnî’nin *Tefhim* adlı eserinden nakillerde bulunan Bircendî yukarıda Grekler olarak geçen kısmı Rumiler olarak nakleder ve Rumilere göre cemrelerle yerin karnı/batnının ısındığını ve yerden bir buharın yükseldiğini ifade eder⁶⁰. Bîrûnî’nin aynı eserinin Farsça tercümesinde ise herhangi bir kavim adı zikredilmeden bilgi şu şekilde verilmektedir: Kışın sonunda, baharın yaklaştığını haber veren günlerdir. Denilir ki bu günlerde yerin karnı ısınır ve yerden bir buhar yükselir⁶¹.

Bîrûnî’nin cemre ve yerin batnı ile ilgili verdiği bilgi Rıza Abdullâhî tarafından da nakledilmiştir. Buna göre Bîrûnî cemre günlerinin soğuk olmasının sebebinin yerin içindeki soğukluğun yerin yüzeyine çıkması olduğunu söylemektedir. Rıza Abdullâhî başka bir görüşe göre birinci cemrede yerin altı, toprağın batnının ısınıp oradan yeryüzüne buhar çıkmakta olduğunu belirtir. Soğğun ya da sıcaklığın toprağın, yerin merkezinden yükseldiği inancının ise cemrenin üflenmesi ifadesinin kullanılmasının sebeplerinden biri olabileceğini ifade eder⁶².

Nefisi cemrelerin kış mevsiminde, Rumi şubat ayında üç defa yerin altından yükselen hararet ve buhar olduğuna, bunların genel kabulde belirtilen Rumi tarihlerde vuku bulduğuna ve bunlara *cemrelerin sukutu* denildiğine dikkat çekmektedir⁶³.

⁵⁷ Ebüzziya Tefrik, *a.g.e.*, s. 391.

⁵⁸ Ebü'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Bîrûnî, *a.g.e.*, 1998, s. 183.

⁵⁹ Ebu Reyhan Bîrûnî, *a.g.e.*, ş. 1321, s. 295.

⁶⁰ Abdulali el- Bircendî, *a.g.e.*, vr. 50a.

⁶¹ Ebu Reyhan Bîrûnî, *a.g.e.*, ş. 1362, s. 262.

⁶² Rıza Abdullâhî, *a.g.m.*, s. 666.

⁶³ Ali Ekber Nefîsî, *Ferheng-i Nefîsî*, c. 2, Şirket-i Sehâmî-i Çap-i Rengin, Tahran ş. 1318 – 1319, s. 1121.

*Hallu't Takvim, Ravzatü'l Müneccimin ve Şerh-i Zic'*deki bilgileri nakleden Gonabadi, Bîrûnî'nin de belirttiği gibi cemrelerle beraber yerin batnının ısındığı ve üzerinden bir buhar tabakasının yükseldiği inancını, yıldız biliminde zamanın önde gelen şairlerinden Vahyuddin [Evhadüddin] Enverî'nin (?-1189) baharı betimleyen bir beytinin doğruladığını belirtmiştir. Beyit şu şekildedir:

“Nefesini tutan (yer) cemreyle nefes aldı
“Dili tutulan (doğa) güvercin gibi dile geldi”⁶⁴.

Dehhuda'nın belirttiğine göre cemre şubat ayında üç kez yerin altından yükselen bir sıcaklık ve buhardır. Birinci cemre şubatın yedisinde yer üstüne düşer ve toprak ısınır. İkinci cemre şubatın on dördünde düşer ve suyu ısıtır, üçüncü cemre ise şubatın yirmi birinde düşer ve ağaçlar ile bitkileri ısıtır⁶⁵. Dehhuda cemrenin yeraltından yükseldiğini ve yer üstüne düştüğünü belirtmektedir.

Yukarıdaki bilgilerde cemre ile dört farklı unsur arasında ilişki kurulduğu görülmektedir. Bunlardan ilki ayın menzilleridir, ancak burada kimi kaynakta ayın menzilinın düşmesi kimi kaynakta da tuluu ile cemre arasında bir ilişki kurulması dikkat çekmektedir. Ancak genel görüş ayın menzillerinin düşmesi şeklindedir. Cemrenin yıldızlarla olan ilişkisinde de benzer şekilde bazı yıldızların seher vaktinde düşmesi; yani batmaya meyletmesi olduğu belirtilmektedir.

Yerin batnı ile ilgili görüşte ise sıcaklığın yerin batnından üfürüldüğü görüşüyle beraber yerin batnından sukut ettiği yani düştüğü ifadesi de kullanılmaktadır.

3. Cemreler Ne Zaman Düşer ya da Yükselir?: Kadioğlu *cemre sözcüğüyle adlandırılan sayılı günlerin, takvim klimatolojisine nasıl girdiğinin bilinmediğini; cemrelerin, yılın 180 gün süren soğuk yarısı olarak ayırt edilen Kasım döneminin 100. gününden sonra, sıcaklığın yükselmesiyle ilgili gözlem birikimini, kora benzetilen bir enerji kaynağıyla açıklama düşüncesinden kaynaklandığını* nakleder⁶⁶. Cemreyle ilgili bilgi veren Türkçe eserlerde cemrenin düşüş tarihleri tespit edebildiğimiz kadarıyla miladi takvime göre, Arapça ve Farsça kaynaklarda ise Rumi takvime göre verilmiştir.

3.1. Miladi Takvime Göre: Cemreyle ilgili Türkiye’de yapılan derlemelerde ya da Türkçe kaynaklarda cemrelerin düşme tarihleri tespit

⁶⁴ Muzaffer b. Muhammed Kasım Gonabadi, *a.g.e.*, s. 131.

⁶⁵ Ali Ekber Dehhuda, *a.g.e.*, s. 101.

⁶⁶ Kadioğlu, *a.g.e.*, s. 45.

edebildiğimiz kadarıyla Miladi takvime göre kaydedilmiştir. Eskiden yıl Kasım ve Hızır günleri olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. 180 gün süren Kasım, kasım ayının sekizinci günü girerdi; Hızır ise 186 gündü. Kasımın kırk altısında kırk anlamına gelen Erbain; seksen altıncı günü ise elli anlamına gelen Hamsin girerdi. Kasımın ilk doksan günü kışın en şiddetli günleriydi. Erbain ve Hamsin aylarıyla beraber kışın en şiddetli günleri yaşanmış olurdu. Kasımın doksanı halk arasında *kantar ağdı* şeklinde ifade edilirdi. Yani kasımın ilk doksan günü geçtikten sonra kantar yaza doğru ağmış olurdu. Kasımın yüzü halk arasında *geldik yüze, çıktık düze*, yüz elli ise *yüz elli, yaz belli* sözleriyle karşılanırdı. Kasımın yüz beşinde (19–20 Şubat) ilk cemre havaya, yüz on ikisinde (26–27 Şubat) ikinci cemre suya, yüz on dokuzunda (5–6 Mart) üçüncü cemre toprağa düşerdi. Bu şekilde bu tarihlerden itibaren sırasıyla hava, su, toprak ısınmış olurdu⁶⁷.

İsmet Konur cemre inanişinin kaynağını verdikten sonra 20 Şubat günü büyükbaş hayvanların bulunduğu bölmedeki ateşin söndürüldüğünü ve Arapların buna birinci cemre düştü dediklerini belirtir. 27 Şubatta ise küçükbaş hayvanların bulunduğu bölmedeki ateş söndürülür ve Araplar buna da ikinci cemre düştü derlermiş. 6 Mart günü ise insanların bulunduğu bölmedeki ateş söndürülür ve buna da üçüncü cemre düştü derlermiş⁶⁸.

Cemrenin Kelime Anlamı bölümünde cemrenin ne olduğu ile ilgili bilgi verilirken cemrelerin düşme tarihlerinin farklı olarak zikredildiği görülmektedir. Buna göre sözlüklerde “şubatta”, “kışın son günlerinde şubat ayında”, “şubatin ilk, ikinci ve üçüncü haftalarında”, “şubatta birer hafta ara ile”, “bahardan az önce”, “mevsim-i baharda”, “şubat sonu mart başında birer hafta ara ile”, “ilkbaharda 19 Şubat 6 Mart arasında birer hafta ara ile” şeklinde farklı zamanlar zikredilmiştir. Burada dikkat çeken nokta sözlüklerde kesin bir tarihin verilmemiş olmasıdır.

Cemrenin düşüş zamanları *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*’nde ise şu şekilde kaydedilmiştir: Birinci cemre şubatin yirmi birinde, ikinci cemre şubatin yirmi sekizinde, üçüncü cemre ise martın yedisinde düşmektedir⁶⁹. Türkiye’de yapılan derlemelerde de cemre düşmesi için farklı tarihlerin zikredildiği görülmektedir.

Uşak yöresi halkı arasındaki takvimde 21 günlük cemrelerin düştüğü zaman ve dokuz günlük de *dokuzun dokuzu* olmak üzere 30 günlük bir devir bulunmaktadır. Yöredeki inanişâ göre kış ana devrelerinin sonuncusu olan

⁶⁷ Türk Ansiklopedisi, “Cemre”, *Türk Ansiklopedisi*, c. 10, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1960, s. 154.

⁶⁸ İsmet Konur, *a.g.m.*, s. 19.

⁶⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, s. 277.

Hamsin'in 15'inde yani miladi olarak 20 Şubat'ta cemreler düşmeye başlar. Başka bir inanışa göre ise kış çıkarken leyleklerle beraber cemre de gelir⁷⁰.

Rize'den yapılan derlemede de kaynak kişilerin, cemrelerin düşme tarihiyle ilgili farklı inançlarda olduğu görülmüştür. Cemre düşmesi olayının yeni yılda başladığı, on gün ara ile düştüğü gibi inanışlara rastlanmıştır. Bu yöredeki genel inanış ise cemrenin küçük ayda düşmeye başladığı şeklindedir⁷¹.

Denizli ve çevresindeki genel kaniya göre cemre zemherinin sonunda, şubat ayının yirmisinden itibaren düşmeye başlar⁷².

İsmet Konur; kaynakların çoğunda cemre düşmesi inanışının Araplara ait olduğunun düşünüldüğünü, Arapların bu inanışlarının kimi milletlerle beraber Türklere de geçtiğini, aynı Araplarda olduğu gibi komşu milletlerin de şubat ayının belli günleri geldiğinde cemre düştü demeye başladıklarını belirtir. Coğrafya olarak farklılıklar bulunduğu ısınma vakitlerinin de farklılaştığını, ifade eden Konur, Türklerin de Arapların cemre düştü dediği vakitte cemrenin düştüğünü belirttiğini; ancak Türk yurdu Araplara göre daha kuzeyde olduğu için ısınma vaktinin de daha geç olduğunu, yani cemrelerin Türkiye'de şubat veya mart ayından sonra düştüğünü söyler. Her milletin cemresi yani ateş ihtiyacı ve bu ihtiyaca gerek kalmayan zamanlarının olduğunu ve her milletin cemresinin de farklı olduğunu ifade eder. Konur Türklerde de Araplarda olduğu gibi şubat ve mart aylarında cemre düştüğünün söylendiğini ancak daha geç ısınmalar başladığı için bu inanışın fen ve heyet bakımından bir anlamının olmadığı belirtir⁷³. Konur bu şekilde ifade etse de Mikdat Kadıoğlu'nun yaptırdığı bir çalışmaya göre cemre tarihlerinde bilimsel olarak kanıtlanmış bir ısınma mevcuttur.

Cemrenin bilimsel olarak var olup olamayacağı konusuna açıklık getirmeye çalışan bir araştırmadan *Büyük Larousse*'da bahsedilmekte; ancak bu araştırmanın ne zaman, kim tarafından yapıldığına dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. 60 yıllık bir dönemi kapsadığı ve İstanbul'da yapıldığı ifade edilen bu araştırmaya göre cemreler, kıştan bahara geçilirken ortalama sıcaklık eğrilerinin yükselmeye başladığı dönemi belirlemekte, cemrelerin düştüğü dönemde sıcaklık, mevsim normallerinin üzerinde olmaktadır. Cemreler arasındaki günlerdeyse az da olsa sıcaklık düşüşleri yaşanmaktadır. Bu araştırmaya göre her üç cemre dikkate alındığında bir iki günlük

⁷⁰ Gürbüz Erginer, *a.g.e.*, s. 59-60.

⁷¹ Solmaz Karabaşa, *a.g.m.*, s. 288.

⁷² Ayşe Akman, "Denizli İlinin Bazı Yerlerinde Halk Takvimi ve Meteorolojisi", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, c. II, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, Denizli 2007, s. 446.

⁷³ İsmet Konur, *a.g.m.*, s. 19.

farklarla, cemrelerin düştüğü tarihlerde %42; iki cemre dikkate alındığındaysa %74 olasılıkla belirgin bir ısınma saptanmaktadır⁷⁴.

Yaptığı bir araştırmada halk takvimlerindeki sayılı günleri bilimsel verilerle karşılaştıran Semra Ertüre, takvimlerde cemrelerin 20, 27 Şubat, 5–6 Mart günlerinde kaydedildiğini, bilimsel olarak cemreler arasındaki günlerin genelde soğuk olsa da birinci cemrede hafif, ikinci ve üçüncü cemrede belirgin sıcaklık yükselmelerinin olduğunu, cemrelerden sonra belli dönemlerde sıcaklık düşüşleri yaşansa da bu düşüşlerin genellikle cemrelerden önceki değerlere inmediğini belirtmektedir⁷⁵.

Cemre düşmesi inancına bilimsel bir açıklama getirmeyi amaçladığı çalışmasında meteoroloji mühendisi Yasemin Yılmaz, böyle bir meteorolojik olayın olup olmadığını, eğer varsa düşme tarihlerinin ve sıralarının halk arasındaki inanca uyup uymadığını istatistiksel yöntemler kullanarak belirlemeye çalışmış ve yukarıda belirtilen araştırmaya yakın sonuçlara ulaşmıştır. Kandilli Rasathanesinde kaydedilen 82 yıllık sıcaklık gözlemleri, her yıl belli zamanlarda gerçekleştiği için meteorolojik bir tekillik olduğu düşünülen cemrenin analizini yapmak amacıyla incelenmiş ve cemre düşmesi denilen olayın bilimsel olarak da var olabileceğini gösteren verilere ulaşılmıştır. Buna göre cemrelerin düştüğü belirtilen günlere yakın zamanların veya o günleri kapsayacak şekilde bazı dönemlerin diğer günlerden farklı olduğu gözlenmiştir. Sonuçlar kesin olmasa da cemrelerin düştüğü dönemler civarında bir sıcaklık artışının olduğu tespit edilmiştir. Cemrelerin oluşma tarihleri ve kaç günlük bir olay olduğu belirsiz olmasına rağmen sıcaklık grafiklerine bakıldığında ikinci ve üçüncü cemre günlerinde diğer günlere nazaran belirgin sıcaklık artışları göze çarpmaktadır. Cemre düşmesi olayı kıştan bahara geçilirken sıcaklık eğrilerinin yükseldiği yerlerden hemen sonra gerçekleşmektedir. Sıcaklık ortalaması grafiklerine bakıldığında birinci cemrenin belirtilen günden [halk arasındaki genel kabulde belirtilen gün] yaklaşık beş gün daha önce gerçekleştiği düşünülmektedir. İkinci ve üçüncü cemrenin düşme zamanları ise belirtilen tarihe daha yaklaşıktır. Toprağa düştüğü söylenen üçüncü cemre diğerlerine nazaran daha belirgindir. Cemre günlerinin arasında ise sıcaklıklarda az da olsa düşüşler bulunmaktadır. Yılmaz, yapmış olduğu çalışma sonucunda birtakım tespitlerde bulunsa da daha doğru sonuçlara ulaşabilmek için suya düşen cemre için su, toprağa düşen cemre için toprak sıcaklıklarının

⁷⁴ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Cemre”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c. 4, Gelişim Yayınları, y.y. 1986, s. 2259.

⁷⁵ Semra Ertüre, *Halk Takvimlerimizdeki Klimatolojik Verilerle İstanbul Meteorolojik Gözlem Bulguları Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fiziki Coğrafya Kürsüsü, 1976, s. 98–99.

incelenmesi ve birden fazla istasyona ait verilerin kullanılması gerektiğini belirtir⁷⁶.

3.2. Rumi Takvime Göre: Arapça veya Farsça olan eski eserlerde cemrelerin düşme veya yükselme tarihleri genellikle Rumi takvime göre verilmiş, yeri geldikçe de diğer takvimlerdeki farklı cemre tarihlerine değinilmiştir. Arapça veya Farsça eserlerde genellikle ilk cemrenin Rumi takvime göre şubatın yedisinde, ikincinin on dördünde, üçüncünün ise yirmi birinde vuku bulduğu belirtilmektedir.

Bununla ilgili Uluğ Bey ilk cemrenin şubatın yedisinde, ikinci cemrenin on dördünde, üçüncü cemrenin ise yirmi birinde sukut ettiğini, cemrelerin sukutundan sonra ise kış soğuklarında kırılma olduğunu belirtmektedir⁷⁷. Gonabadi⁷⁸, Takıyüddin Farisi⁷⁹, Mesûdî⁸⁰, Mahmud Alusi⁸¹ ve Şahmerdan⁸² da genel kabulde olduğu gibi ilk cemre için yedi şubat, ikinci cemre için on dört şubat, üçüncü cemre için ise yirmi bir şubat tarihlerini göstermektedirler.

Cemrelerin düşme tarihlerini aynı şekilde zikreden Bircendî, ara sıra Rumi takvimle Celali takvim arasında bir günlük farkın meydana gelmesinin cemrelerin sukut tarihinde de bir fark meydana getirdiğini belirtir. Ayrıca Bircendî şubatın yedi, on dört ve yirmi birinde üç tane cemrenin *yukarıdan aşağıya indiğine* inanan bir kavim olduğunu da kaydetmektedir⁸³.

Bîrûnî de cemre tarihlerindeki farklılıklara değinmiş, Arapların başlangıçta cemreleri kendi aylarına göre hesap ettiklerini; ancak ihtilafların çıkması üzerine sabit olan ve değişmeyen Rumi aylara göre cemrelerin tarihlerini belirlediklerini kaydetmiştir. Ayrıca soğukluk ve sıcaklığın bölgelere göre değişim gösterdiğini göz önüne alan bazı Harezmi tekellüf ehli bilginlerin birinci cemrenin şubatın yirmi birinde, ikinci cemrenin birinciden bir hafta sonra, üçüncü cemrenin

⁷⁶ Yasemin Yılmaz, *Cemre Tekillik Analizi*, Basılmamış Bitirme Çalışması, İstanbul Teknik Üniversitesi Uçak ve Uzay Bilimleri Fakültesi, 1997, s. 25–26.

⁷⁷ Uluğ Bey, *a.g.e.*, vr. 12a.

⁷⁸ Muzaffer b. Muhammed Kasım Gonabadi, *a.g.e.*, s. 131.

⁷⁹ Muhammed bin Muhammed Takıyüddin Farisi, *a.g.m.*, s. 64.

⁸⁰ Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin Mesûdî, *a.g.e.*, s. 552.

⁸¹ Es-Seyyid Mahmud Şükri el-Alusi, *a.g.e.*, s. 246.

⁸² Şahmerdan b. Ebi'l – Hayr Razi, *a.g.e.*, s. 44.

⁸³ Abdulali el-Bircendî, *a.g.e.*, vr. 50a.

de ikinci cemreden bir hafta sonra sukut ettiğini söyledikleri belirtilmektedir⁸⁴.

Rıza Abdullahî de cemrelerin özelliklerine dair görüş ayrılıklarının bir kısmının, Bîrûnî'nin de bildirdiği üzere, soğukların ve sıcakların çeşitli ülkelere göre başlangıç tarihlerindeki farklılıktan kaynaklandığını ifade etmekte ve Bîrûnî'nin verdiği bilgiyi şu şekilde ayrıntılandırmaktadır: Harezmi'de birinci cemre yirmi bir şubatta (hicrî şemsî takvime göre yaklaşık olarak İsfend ayının üçü veya dördünde) vuku bulurken ikincisi yirmi sekiz Şubat'ta (birinci cemreden bir hafta sonra), yani artık yıl (sene-i kebise) olmadığında mezkûr ayın son gününde, üçüncü cemre ise ikinci cemreden iki hafta sonra, yani normal yıllarda Adar'ın⁸⁵ on dördünde, artık yıllarda ise Adar'ın on üçünde gerçekleşir. Rıza Abdullahî, Ezkâyî'nin İsfend ayında onar gün arayla vuku bulan art arda üç cemreden söz ettiğini belirtmektedir⁸⁶.

Rıza Abdullahî'nin belirttiğine göre Bîrûnî şubatın on beşini de (Gregoryen takviminde 15 Fevriyer, hicrî şemsî takvimde 25 veya 26 Behmen) cemre günleri arasında saymıştır. Onun burada belirttiği tarihin başka yerlerde yazdıklarıyla çeliştiği, çünkü başka yerlerde cemrenin şubatın yedisi, on dördü ve yirmi biri şeklinde yalnızca üç gün olduğunu yazdığı ifade edilir. Ayrıca Bîrûnî'nin on beş şubatta suyun ağaçların aşağı kısımlarından yukarı kısımlarına doğru yükseldiğine dair verdiği malumat ile Yahudî takvimine göre Şubat'ın on beşinin ağaçlar ve bitkiler için yılbaşı olduğu inancı arasında yakın benzerlikler bulunduğu da Rıza Abdullahî tarafından belirtilmiştir⁸⁷.

Bîrûnî'nin *Tefhim*'inin Farsça tercümesinde yukarıdaki bilgiyi doğrulayacak şekilde birinci cemrenin şubatın yedinci günü, ikinci cemrenin on dördünde, üçüncü cemrenin ise şubatın yirmi birinde vuku bulduğu belirtilmektedir⁸⁸. Bîrûnî *Asarül Bakiye* adlı eserinin Farsça tercümesinde de cemreler için aynı tarihleri zikretmekte; küçük cemre de denilen birinci cemrenin şubatın yedisinde, orta cemre de denilen ikinci cemrenin şubatın on dördünde, büyük cemre de denilen üçüncü cemrenin ise şubatın yirmi birinde *sukut ettiğini*

⁸⁴ Ebu Reyhan Bîrûnî, *a.g.e.*, ş. 1321, s. 295.

⁸⁵ Adar: Arap güneş takviminde Şubat'tan sonraki, Nisan'dan önceki üçüncü ay. Mart ayına denk düşer. Hasan Enverî, "Azar", *Ferheng-i Foşorde-i Suhan*, c. 1, Tahran 1382, s. 25.

⁸⁶ Rıza Abdullahî, *a.g.m.*, s. 667.

⁸⁷ *A.e.*, s. 666-667.

⁸⁸ Ebu Reyhan Bîrûnî, *a.g.e.*, ş. 1362, s. 262.

belirtmektedir. Ayrıca Bîrûnî cemreler arasında tam bir hafta olduğunu ifade etmektedir⁸⁹.

Rıza Abdullahî'nin belirttiğine göre su ve havadaki değişikliklerin nedenini ayın menzillerine ve konumuna bağlayanlar Rumi şubat ayının belirli üç gününün gecelerinde cemre olayının meydana geldiğine inanmaktadırlar. Burada Rumi şubat ayı ile kastedilen yılın yaklaşık olarak ocak ayına rastlayan kanun-i sani ayıyla başladığı Süryani Makedonya takviminin ikinci ayıdır. Güneş-Ay takviminin bir çeşidi olan bu takvim, Jülyen takviminin tedricen (yani miladi IV. yüzyıldan itibaren) yaygınlaşmasından önce dünyanın farklı bölgelerinde kullanılmış ve kameri aylar farklı şekillerde mevsimlerin tespiti için kullanılmıştır⁹⁰.

Rıza Abdullahî; Bîrûnî'nin bildirdiğine göre küçük cemre de denilen birinci cemre şubat ayının yedisinde sukut eder dedikten sonra bu tarihin diğer takvimlerdeki karşılıklarını da şu şekilde vermiştir: Birinci cemre Gregoryen takviminde Fevriyer (Şubat) ayının yedisinde, Celali takviminde Delv ayının yedisinde veya sekizinde, hicri şemsi takvimde Behmen ayının on yedi veya on dokuzunda vuku bulur⁹¹.

Anne Dozy ise *Tekmile*'de cemre tarihiyle ilgili biraz farklı bilgiler vermektedir. Buna göre Kurtuba takvimine göre birinci cemre şubatın (February) sekizinde, ikincisi on dördünde, üçüncüsü yirmi birinde sukut eder. Dozy; Hoest'in *Takvim Tercümesi*'nde birincisinin yedi Şubat'ta, ikincisinin on yedisinde, üçüncüsünün yirmi birinde sukut ettiğinin yazılı olduğunu nakletmektedir⁹².

Cemrelerin düşmesi değil de yükselmesi söz konusu olduğunda da eserlerde genelde aynı tarihlerin zikredildiği görülmektedir. Cemrenin şubat ayında üç kez yerin altından yükselen bir sıcaklık ve buhar olduğunu belirten Dehhuda birinci cemrenin şubatın yedisinde ikinci cemrenin şubatın on dördünde üçüncü cemrenin ise şubatın yirmi birinde düştüğünü belirtir⁹³.

Nefisi kış mevsiminde, Rumi şubat ayında üç defa yeraltından yükselen hararet ve buhara cemre adının verildiğini belirtir ve daha sonrasında cemrelerden birincisinin şubat ayının yedisinde, ikinci cemrenin şubatın on

⁸⁹ Ebu Reyhan Bîrûnî, *a.g.e.*, ş. 1321, s. 295.

⁹⁰ Rıza Abdullahî, *a.g.m.*, s. 665.

⁹¹ Aynı yer.

⁹² Reinhart Pieter Anne Dozy, "Cemre", *Tekmiletü'l-Meacimi'l-Arabiyye*, trc. Muhammed Selim Nuaymi, c. 2, Vizaretü's-Sekâfe ve'l-i'lam, 1980, s. 267-268.

⁹³ Ali Ekber Dehhuda, *a.g.e.*, s. 101.

dördünde, üçüncü cemrenin ise şubatın yirmi birinde vuku bulduğunu belirtir⁹⁴.

4. Cemrelerin Düşme ve Yükselme Yerleri: Türkiye'nin çeşitli yerlerinden yapılan derlemelerde cemrelerin belli yerlere düştüğü belirtilirken Arapça veya Farsça olan eski eserlerin genelinde cemrenin düştüğü ya da yükseldiği yerler veya unsurlar değil; etkilediği yerler ya da unsurlar üzerinde durulmaktadır.

Bircendî'nin bahsettiği bir kavim ilk cemrenin suda etkisini göstererek suyun soğukluğunu azalttığına, ikinci cemrenin toprakta etkisini gösterdiğine, üçüncü cemrenin ise ağaçlarda etkisini göstererek onları harekete geçirdiğine inanmaktadır⁹⁵.

Bîrûnî'nin cemrelerin etkisini gösterdiği yerler ve unsurlarla ilgili naklettiği farklı bir bilgi bulunmaktadır. Buna göre birinci cemrede birinci ve ikinci iklimin⁹⁶, ikinci cemrede üçüncü ve dördüncü iklimin, üçüncü cemrede ise diğer iklimlerin ısındığı söylenmektedir⁹⁷.

Hallut Takvim ve Ravzatü'l Münecimin'in müelliflerinin birinci cemre toprağa, ikinci cemre suya tesir eder dediklerini nakleden Gonabadi, *Şerh-i Zic*'in musannifinin ise bunun aksini; yani birinci cemrenin suyu, ikinci cemrenin ise toprağı ısıttığını söylediğini belirtir. Üçüncü cemre konusunda görüş ayrılığı bulunmadığını ifade eden Gonabadi üçüncü cemrenin ağaçlara tesir edip ağaçlarda neşvünema kudreti vücuda getirdiğini kaydeder⁹⁸. Gonabadi cemre günlerinde toprak, su ve ağaçlarda birtakım tesirler meydana geldiğini belirtir. Cemrelerin buralara düştüğü ya da yükseldiğini belirtmez; ancak bu eserlere bakıldığında cemrelerin buralara düştüğü ifadesi yer alır.

⁹⁴ Ali Ekber Nefisi, *a.g.e.*, 1121.

⁹⁵ Abdulali el-Bircendî, *a.g.e.*, vr. 50a.

⁹⁶ Bîrûnî'nin burada verdiği bilgi kanaatimizce yedi iklim teorisiyle ilgilidir. Bir makalesinde yedi iklim teorisiyle ilgili bilgi veren Şerefeddin Yaltkaya eski âlimlerin yeryüzünü siyasi olmayıp daima sabit kalan yedi iklime ayırdıklarını belirtir. Gökteki belli yedi yıldız bu yedi iklimin ayrı ayrı hükümdardır. Bu yıldızların her biri bir iklime, haftanın belli günlerine, günün belli saatlerine ve semada yedi gökten birine hâkimdir. Yerde yedi iklim semada yedi göğe sahip bu yıldızlara sıcaklık, ıslaklık, kuruluk ve soğukluk gibi dört tabiat ve mizaç tatbik edilmiş ve bunların her birinin ayrı ayrı mizaç ve tabiatlarının olduğu belirtilmiştir. Bu yıldızlar hâkim oldukları iklimlerdeki işleri, hadiseleri, insanları ve hayvanları da etkilemiştir (Şerefeddin Yaltkaya, "Tarihte Renk", *Türkiyat Mecmuası*, c. 7-8, 1940-1942, s. 41-43'ten özetlenmiştir.) Bîrûnî'nin de burada iklimden kastı kanaatimizce semanın yedi göğünden her biridir.

⁹⁷ Ebu Reyhan Bîrûnî, *a.g.e.*, ş. 1321, s. 295.

⁹⁸ Muzaffar b. Muhammed Kasım Gonabadi, *a.g.e.*, s. 131.

Gonabadi'nin bu konuyla ilgili *Hallut Takvim*'den naklettiği bilgi eserin kendisinde şu şekilde yer almaktadır: İlk cemre düşünce buhar yere dökülür ve yeri ısıtır, ikinci cemre düşünce su ısınır, üçüncü cemre düşünce ağaçlar ve bitkiler ısınır, su onların damarlarında dolaşır⁹⁹.

Yine Gonabadi'nin *Ravzatü'l Müneccimin*'den naklettiği bilgi ise Şahmerdan tarafından şu şekilde kaydedilmektedir: İlk cemre yedi şubatta yeryüzüne bir sıcaklığın gelmesiyle olur ve böylece yeryüzü ısınır. Şubattan on dört gün geçince ikinci cemre meydana gelir ve suya bir buhar düşerek suyu ısıtır. Şubatin yirmi birinde vuku bulan üçüncü cemrede ise ağaçlara bir buhar ve sıcaklık düşer¹⁰⁰.

Rıza Abdullahî de cemrelerin etkisini gösterdiği yerler ve unsurlar hakkındaki görüşleri şu şekilde nakletmiştir: Yağmur, kar ve dolu suyunun buharlaşması kimilerinin birinci cemreyi toprağın ısınmasının, ikinci cemreyi ise suyun ısınmasının nedeni olarak görmesine sebep olmuştur. Bunun aksine birinci cemrede suyun, ikinci cemrede ise toprağın ısındığını söyleyenler de bulunmaktadır. Üçüncü cemre konusunda görüş ayrılığı bulunmadığını belirten Rıza Abdullahî, müneccimlerin tamamının üçüncü cemreyle ağaçların uyanmaya başlayıp geliştiklerine ve üçüncü cemreden sonra soğukların bittiğine inandıklarını ifade eder¹⁰¹.

Anne Dozy ise eserin dipnotunda Murtazâ ez-Zebîdî'nin *Kâmûsü'l Muhit* adlı Arapça sözlüğe yazdığı *Tâcül Arûs* adlı şerhinden birinci cemrenin havaya, ikinci cemrenin toprağa üçüncü cemrenin ise suya düştüğünü nakletmektedir¹⁰².

Dehhuda Arapların inanışına göre cemrenin birinci düşüşünde toprağın, ikinci düşüşünde suyun, üçüncü düşüşünde ise bitkilerin ısındığını nakleder¹⁰³.

Araplar arasında cemrenin düştüğü ve bu düşme ile etkisini gösterdiği yerler hakkında bilgi veren eserlerden biri de *Bulugül Erebi*'dir. Bu eserde ilk cemre düşünce suda, ikinci cemre düşünce havada, üçüncü cemrenin düşmesiyle ise toprakta ısınma meydana geldiği belirtilir. Burada da su, hava, toprak cemrelerin düştüğü yerler olarak değil de cemrelerin etki ettiği unsurlar olarak geçmektedir. Ayrıca etki etme sebebiyle ilk cemreye

⁹⁹ Muhammed bin Muhammed Takıyüddin Farisi, *a.g.m.*, s. 64.

¹⁰⁰ Şahmerdan b. Ebi'l-Hayr Razi, *a.g.e.*, s. 44.

¹⁰¹ Rıza Abdullahî, *a.g.m.*, s. 666.

¹⁰² Reinhart Pieter Anne Dozy, *a.g.e.*, s. 267.

¹⁰³ Ali Ekber Dehhuda, *a.g.e.*, s. 101.

cemeretül ma, ikincisine cemeretül hava, üçüncüsüne cemeretüt türab denildiği ifade edilir. Çoğunlukla takvimlerde sıralamanın su cemresi, toprak cemresi en son da hava cemresi şeklinde olduğu; bazı takvimlerde de birinci cemrenin havaya ikincinin suya, üçüncünün toprağa düştüğünün kaydedildiği ifade edilir. Yazar düşme sırasındaki bu farklılıkların sıcaklık eserlerinin gözükmesindeki ihtilafa dayalı olduğunu belirtir¹⁰⁴.

Cemrelerin düşmesine bağlı olarak nakledilen yukarıdaki bilgilerde cemrelerin düştüğü ya da cemrelerin düşmesiyle beraber etkisinin görüldüğü yerler hususunda dikkat çeken noktalar üçüncü cemrenin düştüğü veya etkisinin görüldüğü yerin genellikle ağaç nadiren de bitki, toprak, hava, su olarak zikredilmesidir. Birinci ve ikinci cemrelerin düştüğü ya da etkisini gösterdiği yerler de kendi içinde biraz farklılık göstermektedir. Buna göre birinci cemrenin düştüğü veya etkisini gösterdiği yer olarak yer, yeryüzü, toprak gibi unsurlar zikredilmekle beraber su ve hava unsurlarının da nadiren zikredildiği görülmektedir. Aynı durum ikinci cemre için de söz konusudur. İkinci cemrenin düştüğü ya da etkisini gösterdiği yer olarak genellikle su zikredilmekle beraber toprak ve havanın az da olsa zikredildiği görülmektedir.

Cemrelerin yerden yükseldiğini belirten görüşlerde de cemrenin yükseldiği ve etkilediği yerler veya unsurlar benzer şekilde kaydedilmiştir. Cemrenin Rumi şubat ayında üç defa yerden yükselen hararet ve buhar olduğunu belirten Nefisi, birinci cemrenin yeri ısıttığını, ikinci cemrenin suyu, üçüncü cemrenin ise bitkiler ve ağaçları ısıttığını ifade etmektedir¹⁰⁵.

Dehhuda da cemrenin yerin altından yükselen bir sıcaklık ve buhar olduğunu belirtmekte; birinci cemrenin yer üstüne düştüğünü ve toprağı ısıttığını, ikinci cemrenin suyu, üçüncü cemrenin ise ağaç ve bitkileri ısıttığını ifade etmektedir¹⁰⁶.

Bîrûnî de cemrelerin yükselmesiyle ilgili benzer bilgileri kaydetmektedir. Buna göre cemre günlerinde yerden buharlar yükselmekte, birinci buhar yeri, ikinci buhar suyu, üçüncü buhar ise ağaçları ısıtmaktadır¹⁰⁷.

Yukarıdaki bilgilerde de görüldüğü gibi cemrelerin düşme veya yükselmesi inancında cemrelerin düştüğü ya da yükseldiği ve bunun sonucunda etkisini gösterdiği yerler benzerlik göstermektedir. Cemreler yerden yükselince de ilk cemre yere, toprağa ikinci cemre suya, üçüncü cemre ise ağaç, bitki ya da sadece ağaca yükselmektedir. Hatta birinci ve

¹⁰⁴ Es-Seyyid Mahmud Şükri el-Alusi, *a.g.e.*, s. 246.

¹⁰⁵ Ali Ekber Nefisi, *a.g.e.*, s. 1121.

¹⁰⁶ Ali Ekber Dehhuda, *a.g.e.*, s. 101.

¹⁰⁷ Ebu Reyhan Bîrûnî, *a.g.e.*, ş. 1321, s. 295.

ikinci cemrelerin düştüğü yerler kendi içinde değişkenlik gösterirken böyle bir durumun cemrelerin yükselmesi inancında olmadığını görmekteyiz.

Arapça ve Farsça eserlerde Arap, Fars ve diğer bazı kavimlerin cemrelerin düştüğü veya yükseldiği ve bunun sonucunda da etkilediği unsurlar hakkındaki inanışları yukarıdaki gibiyken bu konuda Türkiye'deki inanışın biraz daha farklı olduğu çeşitli derlemelerde ve sözlük, ansiklopedi vb. eserlerde verilen bilgilerde görülmektedir.

Erginer'in yaptığı derlemede cemrelerin yedişer gün arayla havaya, suya, toprağa düştüğü ve bunları ısıttığı inanışının Uşak yöresinde yaygın olduğu görülmekle beraber farklı olarak ilk cemrenin göğe, orta cemrenin suya ya da ikinci cemrenin dağa, üçüncü cemrenin ise çalıya düştüğü şeklinde inanışlar da vardır. Yöre halkının kimi ise ilk cemrenin havaya estiğini, yedi gün havada durup suya düştüğünü, yedi gün suda durduğunu, sonra yedi gün de toprakta durduğunu belirtir. Bazıları da son cemrenin toprakta kaldığına ve toprağı ısıttığına inanmaktadır¹⁰⁸.

Akman'ın Denizli'den yaptığı derlemede de kaynak kişilerin cemrelerin düştüğü ve etkisini gösterdiği yerler ile ilgili farklı bilgiler verdiği görülmektedir. Cemrenin önce havaya, havadan toprağa düştüğü ve toprağa yayıldığı, sonra da suya düştüğü ve suya düştükten sonra havanın azar azar ısınmaya başladığı belirtildiği gibi ilk cemrenin havaya düşüp havada bir hafta durduğu, sonra oradan suya düştüğü, suda da bir hafta durduktan sonra toprağa düştüğü de ifade edilmektedir¹⁰⁹.

Karabaşa'nın Rize'den yaptığı derlemeye göre kaynak kişiler ilk cemrenin toprağa, ikincinin suya, üçüncünün havaya; ya da ilkinin havaya, ikincinin ağaca, üçüncünün yere düştüğünü belirtmişlerdir. Ancak yöredeki genel inanış ilk cemrenin havaya, sonrakinin suya en son cemrenin ise toprağa düştüğü şeklindedir¹¹⁰.

Cemrelere kısaca da olsa yer verilen derlemelerden biri de Trabzon Acısu'dan yapılmıştır. Acısu'da cemreye *cemile* denmektedir, genel kabulde olduğu gibi yedi gün aralıklarla havaya, suya, toprağa düştüğüne inanılmaktadır¹¹¹.

¹⁰⁸ Gürbüz Erginer, *a.g.e.*, s. 59-61.

¹⁰⁹ Ayşe Akman, *a.g.m.*, s. 446.

¹¹⁰ Solmaz Karabaşa, *a.g.m.*, s. 288.

¹¹¹ Meltem Cingöz, "Acısu'da (Trabzon) Halk Takvimi Halk Meteorolojisi", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1993*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1995, s. 77.

Derlemelerde birinci cemrenin düştüğü yer olarak hava, gök, toprak; ikinci cemrenin düştüğü yer olarak su, dağ, toprak, ağaç; üçüncü cemrenin düştüğü yer olarak ise toprak, çalı, su, hava, yer unsurları zikredilmiştir. Ancak Türkiye’de halk arasındaki genel kabul birinci cemrenin havaya, ikinci cemrenin suya, üçüncü cemrenin ise toprağa düştüğü şeklindedir. *Cemrenin Kelime Anlamı* bölümünde de görüldüğü gibi sözlüklerin genelinde ilk cemrenin havaya, ikincinin suya, üçüncünün ise toprağa düştüğü, diğer bir eserde ise karaya düştüğü belirtilmektedir.

İstanbul Ansiklopedisinde de cemreyle ilgili olarak Hüseyin Kazım Bey’in *Büyük Türk Lugatında cemre-i ulâ be hava, cemre-i saniye be âb, cemre-i salise be hâk* tabirlerine rastlandığı belirtilmektedir¹¹². Münecimbaşı Kamil Efendi’nin ise 1302 senesi takviminde cemreleri *cemre-i ulâ-i bâride, cemre-i saniye-i fatire, cemre-i salise-i hamiye* şeklinde kaydettiği de başka bir eserde ifade edilmektedir¹¹³. Bu adlandırmaların cemrelerin düştüğüne inanılan yere göre yapıldığını görmekteyiz.

Mikdat Kadioğlu halk arasındaki inanca göre havanın yukarıdan aşağıya doğru hava, su, toprak şeklinde ısındığını; ancak bunun meteorolojik olarak mümkün olmadığını; çünkü bilimsel verilere göre havanın aşağıdan yukarı doğru ısındığını belirtir. Cemre düşmesi inancında olduğu gibi güneş ışınlarının atmosferi doğrudan ısıtmadığını, yer yüzeyinin güneş ışınlarını yutarak önce kendi ısınıp sonra atmosferi ısıttığını nakleder¹¹⁴.

Klasik felsefede toprak, su, hava ve ateşten ibaret olan anasır-ı erbaa dört unsur demektir. Grek düşüncesine göre tanrı veya tanrılar kâinatı yoktan var etmemiş, kendileri gibi ezeli olan kâinatın ilk maddesine sadece şekil verip onu düzene sokmuşlardır. *Arkhe* denilen bu ilk maddenin önce tek tek su, hava, ateş olduğu düşünülmüş; zamanla düşünürler toprakla beraber bu dördünün birlikte kâinatın ana maddesini teşkil ettiğini belirtmişlerdir. Dört unsur teorisini sistemleştiren Aristo (M.Ö. 384-322) olmuştur. Kâinatı ay üstü ve ay altı olmak üzere ikiye ayıran Aristo ay altı âlemin oluş ve bozulma âlemi olduğunu, bu nedenle burada birden fazla unsurun bulunduğunu ifade eder. Bütün varlıkların yapısında bu dört unsur değişik şekillerde bulunmaktadır. Bu konuyu ana hatlarıyla ele alan ilk İslam filozofu Kindî (?-866?) olmuştur. Ona göre ay altı âlemin bu dört unsuru belirli oranlarda karışıp birbirini etkileyerek varlıkları meydana getirirler. Bu unsurlar birbirlerine dönüşürken yok olup gitmezler, parçaları birbiri içine

¹¹² İstanbul Ansiklopedisi, “Cemre, Cemreler”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul 1965, s. 3485–3486.

¹¹³ Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, s. 277.

¹¹⁴ Mikdat Kadioğlu, *a.g.e.*, s. 44.

girer. Ay altı âlemin en üst kısmında ateş küresi daha sonra sırasıyla hava, su ve toprak küreleri yer almaktadır. Gazali'ye (?-1111) göre ise unsurlar arazdır ve araz oldukları için de değişime maruzdurlar. Bu yüzden kevn ve fesada uğrarlar. Süflî oldukları için de ay ve güneş gibi gök cisimlerinin etkisi altındadırlar¹¹⁵.

Felsefedeki bu inanışa bakıldığında aslında Türk halkı arasındaki cemre düşme sıraları inanışının tesadüfî olmadığı görülmektedir. Mikdat Kadioğlu bilimsel olarak böyle bir sıranın olamayacağını söylese de halkın bu düşme sırasındaki inanışı anasır-ı erbaa felsefesiyle paralellik arz etmektedir. Cemrelerin düşüş sırası ile ilgili inanışın temelinde ay altı âlemin sırasıyla ve yukarıdan arza doğru ateş, hava, su ve toprak kürelerinden oluştuğu anlayışının olabileceği kanaatindeyiz. Ateş, kor parçası anlamını taşıyan ve ısıtıcı bir kuvvet olan cemre de genel kanaate göre sırasıyla havaya, suya ve toprağa düşmektedir. Ayrıca anasır-ı erbaa inanışında bu dört unsurun süflî olduğu için güneş ve ay gibi gökcisimlerinin etkisi altında olduğu belirtilmektedir. Özellikle Arapça ve Farsça kaynaklarda cemre ile ayın menzilleri, güneş ve yıldız gibi gökcisimlerinin hareketleri arasında bağlantı kurulmaktadır. Cemre düşme zamanlarına rastlayan sıcaklık artışları olduğu için bilimsel olarak da cemrelerin olabileceği düşünülse de cemrelerin düşme sırasının bilimsel olarak halk arasındaki inanışa göre olamayacağı belirtilmektedir. Ancak bu inanışın ve sıralamanın tesadüfî olmadığı, kaynağını anasır-ı erbaa felsefesinden almış olabileceği göz ardı edilmemelidir.

5. Cemreyle İlgili İnançlar: Rize halkı cemreler düştüğü zaman havada, suda ve toprakta birtakım değişikliklerin meydana geldiğine inanmaktadır. Buna göre cemre “düşünce” havalar ısınır, suda ise bir tatsızlık olur. Cemre toprağa düştüğü zaman eğer toprağa güneş vurursa toprağın üstünde titreşim meydana gelir. Rize halkı cemre düşünce *dağ bağ bir olur* der; yani en yüksek dağdan bir damla suyun denize *bareştğine* [muhtemelen ulaşmak anlamında kullanılmıştır] inanmaktadır. Ayrıca cemrelerin fırtına yaptığı ve cemre günlerinin esintili geçtiği düşünülür¹¹⁶.

Trabzon Acısu'da halk cemrenin toprağa düşüp toprağı ısıtmasıyla beraber toprağın döllenmeye hazır hale geldiğine inanmaktadır¹¹⁷.

¹¹⁵ H. Bekir Karlığa, “Anâsır-ı Erbaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1991, s. 149–151.

¹¹⁶ Solmaz Karabaşa, *a.g.m.*, s. 288.

¹¹⁷ Meltem Cingöz, *a.g.m.*, s. 77.

Denizli ve çevresinde cemreye cemile denilmektedir ve cemile toprağa düştükten sonra toprak ısınır. İnanişâ göre en zor ay cemilelerin düştüğü aydır. Cemre şubatın on beşinde toprağa düşer, toprağa yayılır, toprak ısınır ve yaz gelir; otlar, çimenler biter. Cemile önce havaya, havadan da toprağa düşer, toprağa yayılır, bundan sonra *bahar geldi, korkma* denir. Cemile suya düştüğünde ise *tamamdır, yaz ayağını salladı* denir. Cemile suya da düştükten sonra hava azar azar ısınmaya başlar. Ayrıca bu yörede halk karakışta rüzgârın dik esip insanların kuytu yer bulamadığına, cemrelerin çıkmasıyla beraber ise rüzgârın yandan esmeye başladığına ve insanların rüzgârdan korunmak için kuytu yer bulabildiğine inanmaktadır¹¹⁸.

Cemrelerin düştüğü günlerin genellikle rüzgârlı ve yağışlı olduğunu belirten İvgin, halkın cemrenin düştüğü gün yağışlı olursa o yılın da yağışlı ama bereketli geçeceğine inandığını belirtir. Halk arasındaki inanişâ göre üçüncü cemrenin düştüğü gün poyraz rüzgârı ile lodos rüzgârı kavga edermiş. O gün ikindiden sonra poyraz rüzgârı fazla eserse poyrazın, lodos fazla eserse lodosun galip geldiğine inanılmış. Poyraz fazla eserse kışın otuz gün daha uzayacağı, lodos fazla eserse bahar günlerinin erken geleceği kabul edilmiştir¹¹⁹.

Cemrelerin etkisine değinen ve başka kaynaklardan da aktarmalarda bulunan Bîrûnî birinci cemrenin sukut ettiği gün olan yedi şubatta batı (dubur) rüzgârlarının esmeye başladığını belirtir. Eudoxos gibi bazıları bu günde genelde havanın soğuk olduğunu söylerken Euktemon, Philippos gibi kişiler de şubatın on beşinde havanın soğuk olduğunu söylemektedirler. Ayrıca bugünde esen rüzgarlarla ilgili de fikir beyan edilmiş, kimi devirli rüzgarların kimi ise güney rüzgarlarının estiğini belirtmiştir. Araplar da bu günde cemrenin üflenmiş olduğuna ve bu günün soğuk geçtiğine inanmaktadır. Acemler ise bugünde *yaz elini suya soktu* derler. Bîrûnî bu günde suyun ağaçların aşağısından yukarısına doğru damarlarında aktığını ve kurbağaların da bu günde bağırmaya başladığını belirtmektedir¹²⁰.

¹¹⁸ Ayşe Akman, *a.g.m.*, s. 446.

¹¹⁹ Hayrettin İvgin, “Erbain’den Nevruz’a Nevruz’dan Hıdırellez’e”, *Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri 21–23 Mart 2000*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 65-66.

¹²⁰ Ebu Reyhan Bîrûnî, *a.g.e.*, ş. 1321, s. 295.

Rıza Abdullahî'nin belirttiğine göre özellikle İranlılar ve Araplar gibi bazı milletlerin halk inançlarına göre kimi yıldızların doğuşları ve batışları ile Ay menzillerinin tuluu ve gurubu yılın belli zamanlarında rüzgâr, yağış, kuraklık, rutubet, sıcaklık ve soğukluk gibi hava olaylarını beraberinde getirir. Münecimlere göre cemreler kış soğuklarının son noktasıdır. Bîrûnî'nin deyişiyle baharın yaklaşmasıyla görülen abuhava değişikliği; kışın son günlerinde ve baharın ilk günlerinde yağan sağanak yağmurlar; bahar başlangıcında ortaya çıkarak kısa süreliğine soğukla yer değiştiren sıcaklık ve yağmur suyunun, kimi zaman kar ve dolunun buharlaşmasıyla ortaya çıkan buhar hep üç cemre günüyle ilişkilendirilmiştir¹²¹. Bîrûnî de dikkatli bazı kimselerin cemreyi kış soğuklarının nihayeti olarak gördüklerini belirtmektedir¹²².

Hamsin günleri içinde halkın en değer verdiği günlerin cemrenin düştüğü günler olduğunu belirten İvgin halkın cemreye cemile dediğini, onun canlı bir yaratık olduğuna inandığını belirtir¹²³.

Uşak yöresindeki yaşlıların söylediğine göre cemre suya düşünce suyun, gölün içinde kaynaşma yapar. Cemre suya düşüce kurbağalar ötüşür, suya pisler; halk da cemre düştü der. Suyun üstünde kurbağalar sur gibi bir şey yapınca suya cemre düştüğünü anlarlar, cemre toprağa düşünce ise börtü böcek ortaya çıkar¹²⁴.

Eski Türklerde de cemre inancının bulunduğu belirten Erman Artun, cemrenin Eski Türkler tarafından gökyüzünde yaşayan yakışıklı bir delikanlı olarak düşünüldüğünü belirtir. Artun'un belirttiğine göre cemre adındaki bu delikanlı bir gün dünyayı merak edip dünyaya yaklaşınca havaya düşmüş ve bu sırada gördüğü bir kıza aşık olmuş. Kıza yaklaşmak isterken suya düşmüş, suda yıkanıp temizlenince karada aşık olduğu kıza kavuşmuş. Yakışıklı delikanlı ve güzel kız arasındaki bu aşk, yeryüzüne bereket ve sıcaklık getirmiş¹²⁵.

Erhan Tıgılı'nın belirttiğine göre ise cemre yalnız Türk kültürüne has değildir. Çinliler her cemrenin güneşle doğanın zifaf gecesi olduğuna inanmaktadır¹²⁶.

¹²¹ Rıza Abdullahî, *a.g.m.*, s. 666.

¹²² Ebu Reyhan Bîrûnî, *a.g.e.*, ş. 1321, s. 295.

¹²³ Hayrettin İvgin, *a.g.m.*, s. 65.

¹²⁴ Gürbüz Erginer, *a.g.e.*, s. 59-60.

¹²⁵ <http://www.okudukca.net/cemre-nedir-ilk-cemre-2011-de-ne-zaman-dusecek-133.html>, 19 Şubat 2011

¹²⁶ http://blog.milliyet.com.tr/CEMRE_Nereye_Duser_/Blog/?BlogNo=230554, 22.02.2010

6. Cemreyle İlgili Uygulamalar: Cemrelerin düşmesi inancı Türkiye’de halk arasında çeşitli uygulamaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Eskiden doğadaki değişimlere göre işlerini belirleyen çiftçiler cemreyi baharın müjdecisi olarak görmüş, cemrenin toprağa düşmesiyle toprağın ısındığına inanmış ve cemrenin düşmesiyle ısınan toprağa tohum atmışlardır. Isınmayan toprağa atılan tohum yeşermeyeceği için çiftçiler cemrenin toprağa düşmesini dört gözle beklemiştir¹²⁷.

Adana Küp köyündeki halk da üçüncü cemrenin toprağa düşmesiyle beraber toprağa can serpildiğine, toprakta canlanma olduğuna, ağaçların yeşerip fidanların uzamaya başladığına inanır ve bağlarını da son cemre düştüğünde sürerler¹²⁸.

Rize halkı arasından yaptığı derlemede cemreyle ilgili bir uygulamaya değinen Karabaşa Rizelilerin cemre düştüğü zaman çocuklara çarık giydirmediklerini nakletmektedir¹²⁹.

Denizli ve yöresinden yaptığı derlemeleri nakleden Akman da burada isim verilirken *çok soğuk olur* gerekçesiyle Cemile isminin tercih edilmediğini belirtmektedir. Bu yörede cemreye bağlı olarak ortaya koyulan bir uygulama da koç ve teke katımının kontrollü bir şekilde yapılmasıdır. Buna göre eskiden bu yörede koç ve teke katımı üçüncü cemrenin düşüşü hesaplanarak yapılırdı. Yeni doğan yavruların aşırı soğuktan etkilenip ölmemeleri için koyun ve keçilerin doğurma zamanı üçüncü cemrenin düşüşüne denk gelecek şekilde koç ve teke katımı yapılırdı¹³⁰.

Aynı uygulamayı Erginer de Uşak’tan yapmış olduğu derlemelere yer verdiği eserinde nakletmiştir. Bu yörede cemre aynı zamanda koyuncuların bir mevsimi olarak bilinmektedir. Buna göre koyuncular, koyun ve keçilerin döllenme zamanının sonbahar olmasına rağmen doğan yavruların şiddetli soğuk ve açlıktan ölmemesi için koçu tutar ve cemreye beş ay kala koyuna salarlar, böylece koyunlar üçüncü cemre zamanı kuzu doğurmuş olurdu¹³¹.

Yöre halkından bazıları koç ve tekeyi biraz erken saldığı için birinci ve ikinci cemrede de doğumlar olsa da yöre kırsal olduğu ve otlar üçüncü

¹²⁷ <http://www.webhatti.com/kultur/477056-cemre-dusmesi-nedir.html>, 08.12.2009

¹²⁸ Emine Başuğur, “Küp Köyü Takvim ve Meteorolojisi”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1996*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 7.

¹²⁹ Solmaz Karabaşa, *a.g.m.*, s. 288.

¹³⁰ Ayşe Akman, *a.g.m.*, s. 446.

¹³¹ Gürbüz Erginer, *a.g.e.*, s. 61, 85.

cemreden sonra iyice yeşerdiği için genelde üçüncü cemre hesaplanarak koç ve teke katımı yapılır¹³².

Emel Balıkcı da Ortarodoplardaki Türk köylerinde yaşayan yaşlılar arasında cemreyle ilgili birtakım uygulamaların varlığından söz etmektedir. Buradaki halk kışın ve karın kendini unutan tembel bir nesne olduğuna inanmaktadır. Eskiden ailedeki en yaşlı kadın cemrenin düştüğü gün ateşteki külleri bir kaba doldurup avludaki karın üzerine daire şeklinde serpermiş. Daha sonra ise insanlar cemrenin düştüğü gün karla buzla kaplı yollara kül, kum çakıl dökmek yerine ot, çöp, çiçek kırıntıları serpmeye başlamışlardır. Emel Balıkcı bunun anlamının Toprakana'ya bir uyarı olduğunu, insanların Toprakana'ya ağaçlar, otlar ve çiçekler sana dönüş için hazır dediklerini belirtir. Buradaki halk arasında cemre ile ilgili bir başka uygulama da *yeni ekmektir*. Sabahtan nohut unu yoğurt da karıştırılarak ekmek mayasıyla yoğrulur. Bu hamurdan küçük ekmekler yapılır ve ailenin fertlerine dağıtılır. Eski ekmeklerden kalan kırıntılar da toplanıp kurda kuşa verilir¹³³.

Türk Ansiklopedisi'nde belirtildiğine göre cemreler özellikle kadınlar arasında bir eğlence vasıtası olmuştur. Buna göre cemreye *Cemile Hanım* şeklinde ad veren kadınlar cemreler düşmeden cemreleri benimser, *birinci cemre benim, ikinci cemre filanın, üçüncü cemre feşmekân* derlerdi. Birinci, ikinci ve üçüncü cemrenin düşüş günlerinde havanın iyi veya fırtınalı oluşu ile bugünlerin ait olduğu kimselerin ahlakı arasında bir münasebet kurarlardı¹³⁴.

7. Cemre İnanışının Edebiyata Yansıması: Cemre inancı gerek Divan edebiyatında özel bir şiir türü olarak gerekse Halk edebiyatında tekerleme, deyim ve atasözü gibi çeşitli türler içinde kendine yer bulmuştur. Cemre zamanlarında Divan edebiyatı şairleri baharın gelmesi dolayısıyla önemli kişilere övgü şiirleri yazarlardı. Belli bir tür teşkil eden bu şiirlere Cemreviyye adı verilmekteydi.

Reşad Ekrem Koçu eski İstanbul'u hemen her yönüyle ele aldığı ansiklopedisinde eski İstanbul halkı arasında bir zamanlar söylenen ve üç cemrenin yıldızların üç oğlu olarak kabul edildiği şu tekerlemeyi nakletmektedir:

Üç biraderler
Kevakibzadeler
Biri meşrebi havai

¹³² A.g.e., s. 87.

¹³³ <http://www.bulturk.org/site/yazarlar/emel-balkc/1386--basamaklhar-bayram.html>, 03 Ağustos 2009

¹³⁴ *Türk Ansiklopedisi*, s. 154.

Biri deryade yüzer
Biri hakipaye yüz sürer¹³⁵

Cemrelere halk arasında üç kevakip-zadeler denildiğini belirten İlhan Ayverdi, Ekrem H. Ayverdi'den yukarıdaki tekerlemeye benzer şu tekerlemeyi nakletmektedir: Üç kevakip-zadeler biri maildir havaya, biri ab-ı şifaya, biri yüz sürer hak-i paye (Ekrem H. Ayverdi)¹³⁶.

Araplar ve Farslar arasında cemreyle ilgili çeşitli tabirler kullanıldığı gibi Türkiye'de çeşitli yörelerdeki halk arasından yapılan bazı derlemelerde de cemre ile ilgili tabirlere rastlanmaktadır. Bunlar yukarıda ilgili kısımlarda verilmiştir. Yine cemreyle ilgili şu tabirler de Türk halkı arasında kullanılmaktadır: *Cemre kömürlüğe düşmüş*, *Cemrede kar tavada yağ gibidir*¹³⁷, *Cemre bizim keseye düşmüş*¹³⁸, *Cemre yağışlı ise yıl yağışlı, hasat bereketli*¹³⁹.

Değerlendirme ve Sonuç : Halk takvimi özellikle hayvancılığa ve tarıma bağlı toplumlarda günlük yaşamı kolaylaştırmak, çeşitli işleri düzenlemek amacıyla yüzyıllarca süren gözlemler sonucunda oluşturulmuştur. Günümüzde duvar takvimleri başta olmak üzere bazı takvimlerde gözlemler sonucu ortaya çıkmış olan sayılı günlerin kaydedildiğini görmekteyiz. Halkın gözlemlerine dayanan bu sayılı günlerin pek çoğunun bilimsel hava durumu verileriyle paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu paralellik cemreler için de geçerlidir. Cemre gibi çeşitli sayılı günler bilimsel araştırmalara göre tesadüfün üstünde bir frekansla gerçekleşmektedir. Ayrıca gerek münecimler gerekse bazı araştırmacılar tarafından cemreler soğukların son noktası olarak görülmekte, cemreler düştükten sonra sıcaklık düşüşleri yaşansa da bilimsel olarak sıcaklık genelde cemrelerden önceki değerlerin altına inmemektedir.

Genellikle Arap, Fars ve Türk kültüründe rastlanan cemre inanişinin Grek, Moğol ve Çin kavimleri arasında bulunduğu da belirtilmektedir. Cemre inanişinin Araplara ait olduğu, daha sonra çeşitli kavimlere de geçtiği bazı kaynaklarda zikredilmektedir. Cemre inanişin ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla beraber X-XI. yüzyıllar arasında

¹³⁵ *İstanbul Ansiklopedisi*, s. 3486.

¹³⁶ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 470.

¹³⁷ E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Birinci Kitap, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A. Ş., İstanbul 1973, s. 55.

¹³⁸ Ahmet Vefik Paşa, *Atalar Sözü Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl*, haz. Doç. Dr. Recep Duymaz, Gökkuşbu, İstanbul 2005, s. 122.

¹³⁹ Azmi Güleç, "İklim ve İklima Dair Atasözleri, Deyimler", *Türk Folklor Araştırmaları*, c. 12, S. 252, 1970, s. 5677.

yaşamış Bîrûnî'nin konuyla ilgili bilgi vermesinden hareketle X. yüzyıl veya muhtemelen daha eski bir zamandan beri bu inanışın var olduğunu söyleyebiliriz. Türkler arasında cemre düşmesi inanışının ne zamandan beri var olduğunu da bilememekteyiz. Eski Türkler gibi muğlak ifadelerle rastlanmakla beraber Semra Ertüre 1452 yılı için hazırlanmış *Takvim ve Ahkamı Sal*'de cemrelerin kaydedildiğini belirtmektedir¹⁴⁰. Ekonomisi hayvana ve tarıma bağlı toplumlarda karşımıza çıkan cemre inanışı baharın yaklaşp havanın ısınmasıyla beraber üretimin de başlamasını simgelemiş ve bu toplumların değer ve kültürleriyle zenginleşip günümüze kadar kısmi olarak yaşamıştır.

En genel anlamıyla ısı kavramını karşılayan cemrenin ne olduğuyla ilgili özellikle Türkiye halkı arasında pek çok inanç bulunmaktadır. Canlı bir yaratık olduğuna inanılan cemre ile böcek, kurbağa yumurtası, Arap balığı vb. arasında ilgi kurulduğu görülmektedir.

Cemre inanışının kaynağı hakkında özellikle Arapça ve Farsça kaynaklarda çeşitli bilgiler verilmektedir. Çok soğuk geçen kış aylarında ısınma ihtiyacından dolayı hayvan ve insanların bir arada yaşayabilecekleri özel yerler yapılmış ve buraların üç bölümünde yakılan üç ateşin belli zamanlarda söndürülmesinin cemre inanışının kaynağını oluşturduğu belirtilmiştir. Ancak bu türden rivayetlerde ateşin söndürülmesi yani ısının yok olması durumu görülürken halk arasında olmayan şeyin yani ısının varlık kazandığı inancı görülmektedir. Nakledilen rivayetler ve halk arasındaki inanış arasındaki bu zıtlık dikkat çekmektedir.

İnsanın temel bir ihtiyacını, barınma ihtiyacını cemrenin kaynağı olarak gösteren bilgiler dışında cemrenin düştüğüne inananlar cemrenin kaynağını ayın menzillerinin tuluu veya gurubu, güneşin hareketleri, bazı yıldızların batması; cemrenin yükseldiğine inananlar da yerin batını olarak görmüşlerdir. Türk halkı arasında ise cemrenin düştüğü inanışı yaygındır; ancak biz Türk halkının cemre ile ayın menzilleri, güneşin hareketleri ya da bazı yıldızların batması ile ilişki kurduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Gerek Arapça, Farsça eserlerde gerekse Türk halkı arasında cemrelerin düşüş veya yükseliş tarihlerinde bir karmaşa olduğu görülse de genel bir tarihin varlığından söz edilebilir. Bu tarih, özellikle Rıza Abdullahî çok farklı tarihleri nakletse de Rumi olarak 7, 14, 21 Şubat; miladi olarak 20 Şubat, 27 Şubat ve 5–6 Mart şeklindedir. Bu tarihlerde günün hangi anı olduğu genelde belirtilmezken Mahmud Alusi seher vakti, Rıza Abdullahî belirttiği belli günlerin gecelerini düşme anı olarak kaydetmektedir. Cemrenin düştüğüne inanılan tarih Arap, Fars ve Türklerde yaklaşık olarak

¹⁴⁰ Semra Ertüre, *a.g.e.*, s. 19.

aynıdır. Ancak ısınma zamanı göz önünde bulundurularak Harezmliler tarafından daha geç bir tarihin cemrelerin düşme tarihi olarak kaydedildiği görülmektedir.

Tarihler konusundaki karmaşa cemrelerin düşüş veya yükseliş yerleri için de söz konusu olmakla beraber cemrelerin genel olarak düştüğü veya yükseldiğine inanılan yerler de vardır. Belirtilen bu yerlerdeki düşme sıralaması Türkler arasında hava, su, toprak şeklinde; diğer kavimlerde ise toprak, su, ağaç şeklindedir. Diğer kavimlerde cemrelerin yükseldiğine inanılan yerler de genellikle aynı şekildedir. Bilimsel olarak hava, su, toprak şeklinde bir ısınma sıralamasının olamayacağı belirtilse de anasır-ı erbaa felsefesinde ay altı âlemin yukarıdan aşağıya ateş, hava, su, toprak şeklinde sıralandığı görüşü göz önünde bulundurularak halk arasında zikredilen bu sıralamanın tesadüfî olmadığı, kaynağını bu görüşten almış olabileceği düşünülebilir.

Cemre özellikle Türk halkı arasında sadece bir inanış olmakla kalmamış, insanların hayatını pek çok yönden etkilemiştir. Hatta sadece cemrelerin düştüğü belirtilen zamanlarda değil bu zamanların öncesinde ve sonrasında bir etkiden de söz edilebilmektedir. İnsanların üçüncü cemrenin düşüş tarihine göre toprağa tohum atmaları uygulamasıyla beraber üçüncü cemrenin düşüşünü hesaplayarak koç ve teke katımı denen uygulamayı gerçekleştirmeleri bize bunu göstermektedir.

Cemrelerin, resmi takvim bölümlemelerine dahil edilmedikleri halde insanların gündelik hayatlarına, davranış ve kültür kalıplarına etki ettiği anlaşılmıştır. Türk dünyasında kullanılan başka zaman unsurlarının da etraflıca araştırılmasının Türk kültür tarihine önemli bir katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abdulali el-Bircendî, *Hallu'z-Zici'l-Cedidi'l-Sultani* (Yazma Eser), Süleymaniye (Hamidiye) Kütüphanesi, nr. 840, vr. 50a.
- Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmâni*, haz. Prof. Dr. Recep Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 576.
- Ahmet Vefik Paşa, *Atalar Sözü Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl*, haz. Doç. Dr. Recep Duymaz, Gökkubbe, İstanbul 2005, s. 122.
- Akman, Ayşe, “Denizli İlinin Bazı Yerlerinde Halk Takvimi ve Meteorolojisi”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, c. II, Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yayınları, Denizli 2007, s. 443–452.
- Ali Ekber Dehhuda, *Lugatname*, c.10 - 2. Kısım, Tahran hş. 1343, s. 101.

- Ali Ekber Nefisî, *Ferheng-i Nefisî*, c. 2, Şirket-i Sehâmî-i Çap-i Rengin, Tahran ş. 1318 – 1319, s. 1121.
- Ali Seydi, *Resimli Kamus-i Osmani*, c. 1, Matbaa ve Kütüphane-i Cihan, Dârülhilâfetilaliyye 1330, s. 347.
- Ayverdi, İlhan, *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, c. 1 A-G, 2. bs., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006, s. 470.
- Başuğur, Emine, “İçel Yöresinde Yaşayan Sarıkeçililerin Takvim ve Meteorolojisinden Bir Kesit”, *1. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri 22–23 Aralık 1994 Ankara*, c. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 143–146.
- Başuğur, Emine, “Küp Köyü Takvim ve Meteorolojisi”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1996*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 1–10.
- Baykara, Resuhi, “Takvim Yılları ve Ay Adları”, *Tarih Dünyası*, c. 2, S. 20, Şubat 1951, s. 846–848, 873.
- “Cemre”, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c. 4, Gelişim Yayınları, y.y. 1986, s. 2259.
- Cingöz, Meltem, “Acısu’da (Trabzon) Halk Takvimi Halk Meteorolojisi”, *Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1993*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1995, s. 75–81.
- Çağbayır, Yaşar, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük (a-den)*, c. 1, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 774.
- Ebu’l Hasan Ali b. Hüseyin Mesûdî, *Murucu’z-Zeheb*, çev. Ebu’l - Kâsım Pâyende, c.1, 3. bs., Şirket-i İntişârât-ı İlmi ve Ferhengî, Tahran ş. 1365, s. 552.
- Ebu Reyhan Bîrûnî, *Tercume-i Âsârü’l- Bâkiyye*, trc.: Ekber Dana Sırışt, Kitabhane-i Hayyam, Tahran ş. 1321, s. 295.
- Ebu Reyhan Bîrûnî *et-Tefhim li-Evâilî Sınaati’t-Tencîm*, neşr.: Celaleddin Humaî, İntişarat-ı Babek, Tahran ş. 1362, s. 262.
- Ebü’r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Bîrûnî, *The Book of Instruction in the Elements of the Art of Astrology, Kitâbü’t-Tefhim li-Evaili Sınaati’t-Tencim, Kitâb al-Tafhim li-Awa’il Sina’at al-Tanjim*,; ed. Fuat Sezgin, translated by R. Ramsay Wright, TIP, Frankfurt am Main, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1998, s. 183. (Islamic Mathematics and Astronomy, 29) Londra 1934’ten tıpkı basım
- Ebü’t-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabadi, *Kamus Tercümesi*, trc. Mütercim Asım Efendi, c. 1, y.y., y.y. 1272.
- Ebüzziya Tevfik, *Lügat-ı Ebüzziya*, c. 1, Matbaa-i Ebüzziya, Kostantiniye 1306, s. 391.
- Erginer, Gürbüz, *Uşak Halk Takvimi Halk Meteorolojisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1984.
- Ertüre, Semra, *Halk Takvimlerimizdeki Klimatolojik Verilerle İstanbul Meteorolojik Gözlem Bulguları Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fiziki Coğrafya Kürsüsü, 1976.
- Es-Seyyid Mahmud Şükri el-Alusi, *Bulugü’l-Ereb fî Ma’rifeti Ahvâli’l-Arab*, tsh. Muhammed Behcet Eseri, c.3, el-Mektebü’l-Ehliyye, 1925/1343, s. 245–246.

- Eyüboğlu, E. Kemal, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Birinci Kitap, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A. Ş., İstanbul 1973, s. 55.
- Hasan Enverî, “Azar”, *Ferheng-i Foşorde-i Suhan*, c. 1, Tahran 1382, s. 25.
- Güleç, Azmi, “İklim ve İklim Dair Atasözleri, Deyimler”, *Türk Folklor Araştırmaları*, c. 12, S. 252, 1970, s. 5675–5679.
- <http://www.webhatti.com/kultur/477056-cemre-dusmesi-nedir.html>, 08.12.2009
- http://blog.milliyet.com.tr/CEMRE_Nereye_Duser_/Blog/?BlogNo=230554, 22.02.2010
- <http://www.okudukca.net/cemre-nedir-ilk-cemre-2011-de-ne-zaman-dusecek-133.html>, 19 Şubat 2011
- <http://www.bulturk.org/site/yazarlar/emel-balkc/1386--basamaklhar-bayram.html>, 03 Ağustos 2009
- İstanbul Ansiklopedisi, “Cemre-Cemreler”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1965, s. 3485–3486.
- İvgin, Hayrettin, “Erbain’den Nevruz’a Nevruz’dan Hıdırellez’e”, *Uluslararası Nevruz Sempozyumu Bildirileri 21–23 Mart 2000*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 63–70.
- Kadioğlu, Mikdat, *Bildiğiniz Havaaların Sonu Küresel İklim Değişimi ve Türkiye*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Karabaşa, Solmaz, “Rize Halk Takvimi ve Meteorolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *II. Türk Halk Kültürü Araştırma Sonuçları Sempozyumu Bildirileri 16–18 Aralık 1998 Ankara*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 277–309.
- Karlığa, H. Bekir, “Anâsır-ı Erbaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1991, s. 149–151.
- Konur, İsmet, “Cemreler”, *İnanç*, S. 23-24-25, Şubat 1939, s. 18-19.
- Mahmud Ragıb, *Nevsal-i Ragıb*, Karabet Matbaası, Dersaadet 1324, s. 195-196.
- Muallim Naci, *Lügat-ı Naci*, Asır Matbaası, [İstanbul] [1322], s. 323.
- Muhammed bin Muhammed Takıyüddin Farisi, “Hallut Takvim”, nşr. Taki Bineş, *Ferheng-i İran Zemin*, c. 17, ş. 1349, s. 64.
- Muzaffer b. Muhammed Kasım Gonabadî, *Şerh-i Bist Bab- Molla Muzaffer (aleyhi’r-rahme ve’l-gufran) der Marifet-i Takvim*, Millet Kütüphanesi, A[li].E[miri]. Farsça, nr.: 202, s. 131.
- Pakalın, Mehmet Zeki, “Cemre”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 277–278.
- Rebi-i Marifet 1302 Sene-i Kameriyesine Müsadif 1263 Sene-i Şemsiyesi İçin Takvim-i Ebuzziya Beşinci Sene*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantiniyye 1302.
- Reinhart Pieter Anne Dozy, “Cemre”, *Tekmiletü'l-Meacimi'l-Arabiyye*, trc.: Muhammed Selim Nuaymi, c. 2, Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İ'lam, 1980, s. 267-268.

- Rıza Abdullahî, “Cemre (2)”, *Danışname-i Cihan-ı İslam*, zir-i nazar Gulamali Haddad Adil, c. 10, Bunyad-ı Dairetü'l-Maarif-i İslami; Encyclopaedia Islamica Foundation, Tahran 1385hş., s. 665-667.
- Şahmerdan b. Ebi'l-Hayr Razî, *Ravzatü'l-Müneccimîn*, nşr. Celil İhvan Zencanî, Merkez-i Neşr-i Nüshah-i Hattî, Tahran ş. 1368, s. 44.
- Türk Ansiklopedisi, “Cemre”, *Türk Ansiklopedisi*, c. 10, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1960, s. 154.
- Türkçe Sözlük*, haz. Mehmet Ali Ağakay, 4. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1966, s. 137.
- Uluğ Bey, *Zic-i Sultan* (Yazma Eser), Süleymaniye (Ayasofya) Kütüphanesi, nr. 2693, vr. 12a.
- Yaltkaya, Şerefeddin, “Tarihte Renk”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 7-8, 1940-1942, s. 41-47.
- Yılmaz, Yasemin, “Cemre Tekillik Analizi”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Uçak ve Uzay Bilimleri Fakültesi*, (Basılmamış Bitirme Çalışması), İstanbul 1997.